

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slægtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slægtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slægt.dk>

ÅRSSKRIFT 2007

HISTORISK FORENING FOR GRAASTEN BY OG EGN

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2007

Redaktion:
Elsebeth Thygesen Kristensen
Kirsten Thomsen

Foto:
Hvor intet andet er angivet er fotografierne
fra lokalhistorisk arkiv.

Forsidebillede:
Gråsten Ringriderforening har 100-års jubilæum i 2007.
Rytteroptøget på vej gennem byen.
Foto: Mogens Jacobsen

Bagsidebillede:
Gråstengården er med i optøget.
Foto: Graasten Ringriderforening

Gråsten kommune 1970 - 2006

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2007

Indhold

Sven Kjems:	Advokater i Gråsten	5
Frode Møller Lauridsen:	Erindringer fra tiden i Kværs 1945 – 78	22
H.G.Nielsen:	Postvæsenet gennem tidene	31
E.Th.Kristensen:	Hermann Knutz	42
E.Th.Kristensen:	Årets gang	49
Else Egholm:	Beretning fra arkivet	56
Bodil Gregersen	Årsberetning	60

Advokater i Gråsten

I juli 1948, midt i den årlige ringridning, dukkede Sven Kjems op i Gråsten. Her fortæller han lidt om sagførerne i byen på daværende tidspunkt og i de følgende år.

Jeg skulle tiltræde en stilling som sagførerfuldmægtig hos landsretssagfører Kristian Lind, hvis kontor lå i den gamle sparekassebygning i Nygade 15. Det blev en festlig velkomst med flag i gaderne og hesteoptog til ringridning..

Efter min eksamen i sommeren 1944 havde jeg en kort tid været fuldmægtig hos landsretssagfører **Niels Borup Svendsen** i København, men måtte i november flygte til Sverige. Jeg kom dog tilbage i min stilling efter krigen og blev i denne indtil jeg søgte og fik stillingen hos Lind. Mine arbejdsdage i København havde været lange og travle og jeg havde nok regnet med, at livet i en beskeden provinsby som Gråsten ville forme sig lidt mere afslappet.

Deri tog jeg fejl. Hos Lind gik det på livet løs med en broget landhandel af opgaver. Min forgænger som fuldmægtig, **Bertel Schmidt** fra Svendborg, der skulle hjem og overtage sin fars forretning, efterlod mig stakke af igangværende sager. Men han havde haft den vane omhyggeligt i hver sag at føre et ark med åbne spørgsmål, som han så havde arbejdet på at besvare. Det gav mig en god indgangsvinkel til tingene.

Kristian Peter Andreas Lind var født i 1892 på Bornholm, hvilket også tydeligt hørtes på hans sprog. (der er ikke andre end bornholmere, der siger "min Fordvogn" med blødt "d"). Han fik juridisk embedseksamen i København i 1917 og straks fra 1920 sigtede han

på en gerning i Sønderjylland. Han etablerede sig i Gråsten den 1. januar 1921. hvor han først havde kontor i kælderen til en nu nedrevne lægebolig (hvor nu posthuset har parkeringsplads). I 1926 byggede Gråsten bank sit nye hus i Nygade og forlod nabobygningen, som tidligere havde huset Sundeved sparekasse. Lind købte dette statelige hus, hvor han havde kontorer i stueetagen (incl. den solide gamle bankboks) mens han med sin store familie (kone, 5 børn og jagthund) boede på 1. og 2. sal.

Han oparbejdede i Gråsten med flid og omhu en stor og alsidig forretning. Nogle har sagt, at det var en af Sønderjyllands største. Foruden den sædvanlige skødeskrivning og prioritering havde han en stor incassoforretning. Han var desuden beskikket forsvarer i straffesager og auktionsleder. I en del år (efter 1945) repræsenterede han Kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom, hvilket gav meget arbejde på dette område.

Foruden en juridisk fuldmægtig havde Lind som flere andre sønderjyske sagførere efter gammel tysk skik en kontorfuldmægtig, der i praksis stod for kontorets administration og tog sig af de fleste sager, hvis der ikke skulle mødes i retten. Før 1948 hed han **Lorenz Gebel**, men han foretrak at blive ejendomsmægler, så der blev en plads ledig. Den blev besat med **Herlev Warnecke**, der kom fra Broager. I begyndelsen cyklede han hertil og kom over med den lille Egernsundfærge. Senere flyttede han til byen. Han snakkede jo sønderjysk som de fleste af os andre. Han kunne snakke med alle og enhver og var en fantastisk mand i en sådan forretning. Warnecke var en smule yngre end mig, men desværre døde han i en alt for ung alder i 1995.

Lind havde "kontordag" - som vi kaldte det - i Padborg og Kliplev. Hver fredag eftermiddag var han til stede på cafeen Axelhus i Padborg fra kl 16 til 18. Her kunne lokale klienter komme til samtale og underskrift af dokumenter. I de år var mange glade for at kunne spare turen til Gråsten.

På samme måde havde vi et lille rum hos bageren i Kliplev hver anden onsdag fra 16 til 18.

Det var oftest mig der skulle ud på disse ture, hvilket i begyndelsen skete på cykel. Jeg havde ikke noget kørekort, da jeg kom til Gråsten. Det varede dog ikke længe før kørelærer Borne havde lært mig at køre sin Super Six. Lind havde været heldig at få bevilling til at anskaffe en bil. Det var en Ford 1930, der havde stået opklodset hos en tysk "oberstudienrat" i Sønderhav, og som Lind selv havde "konfiskeret". Det var pudsigt nok den samme bil, som jeg i min gymnasietid i Flensborg havde set den samme lærer komme kørende i. Jeg fik lov til at låne bilen til de nødvendige ture, men jeg fik strenge formaninger om ikke at overskride hastighedsgrænsen (som dengang var 60 km/t på alm. vej). Vi kørte ikke meget til Sønderborg eller Åbenrå. Dengang brugte vi meget de lokale kolleger til at møde i retterne.

Men til landsretten i Viborg skulle vi jo jævnligt og det var noget langsommeligt med tog. Selv med bil måtte jeg ofte køre hjemmefra meget tidligt om morgenen for at nå en domsforhandling kl. 9. Der er mindst 180 km, så 3 timer kunne langt fra slå til. Mange gange har jeg overnattet på Hotel Preisler og mødt andre advokater der, før vi skulle dyste i retten næste morgen.

Ofte var vi nødt til at tage vores klient med i bilen. Jeg husker en domsforhandling, hvor jeg skulle hente en ældre bondemand på Bov mark. Det var en lys og smuk sommermorgen, og min klient havde kun én gang før været uden for Sønderjylland. Da var han som 20-årig til et gymnastikstævne i Kolding. Det var helt bevægende at køre over den gamle grænse ved Christiansfeld med ham og senere vise ham Viborg domkirke..

Landevejen gik den gang gennem alle bebyggelserne Kolding, Vejle, Tørring og Nørre Snede. Navnlig vejstrækningen i Ringkøbing amt var rædselsfuld. Der var kun en ca. 2 m bred belægning af brosten i midten, så både ved mødet med andre biler og ved overhaling måtte man have det ene hjulpar ud i den løse grus i rabatten

Eva og Kristian Lind. (Foto: Sven Kjems)

Lind havde som nævnt en stor familie. Han var gift med Eva, datter af den kendte leder af Birgitte Berg Nielsens husholdningsskole. Der var ingen tvivl om, at Eva havde taget ved lære hjemme. Hun gik på jagt med sin mand og hun var ikke bleg for at ordne de rådyr, der blev kørt med hjem i "Forden". Hun var formand for Dansk Kvindesamfund i Gråsten og var et kendt ansigt i byens liv.

De havde 3 sønner og 2 døtre. Lind var ikke helt tilfreds med, at ingen af dem ville læse jura. Alle børnene fik deres skolegang i Gråsten og Sønderborg. Den ældste - Klaus Lind - læste til læge, Morten Lind blev tandlæge og Jesper Lind seminarieuddannet.

Den ældste af pigerne, Hanne, var den der kom nærmest på juraen ved at blive gift med en norsk mand, som senere blev høyesterettsadvokat i Oslo. Den yngste af dem alle, Birgitte, er gift med digteren Jørgen Sonne.

Derimod havde Lind en bror, som var sagfører. Han hed Andreas Lind og virkede i mange år i Hurup/Thy. Det var ham jeg handlede med, da jeg ved Linds død købte forretningen. Han har senere sagt

til mig, at han havde fortrudt, at han ikke selv flyttede til Gråsten den gang. Havde hans søn Rasmus Lind været lidt længere fremme i sin uddannelse, kunne han have fået en chance. Han virkede som dommerfuldmægtig i Sønderborg nogle år og derefter som kriminaldommer i Haderslev.

Boligmarkedet i Gråsten var i 1948 meget underforsynet. Andelsboligforeningen havde netop påbegyndt sit virke og bygget huse på Solbakken. Men her var lange ventelister. Lind havde fået mig anbragt en kort tid hos tandlæge Schmidts enke i Nygade, men jeg fandt et værelse til leje hos Johanne Møller på Torvet. Til den ene side lå Hotel Gråsten tæt op ad huset, og til den anden side var det sammenbygget med Holger Clausens møbelhandel. Værelset lå på 2. sal op ad en smal trappe. Her boede jeg et par måneder alene, mens min kone og søn ventede ovre i København. Vor eneste mulighed for at få bolig var at følge med i Politikens bytteregister over lejligheder. Det var nemlig kun muligt at få en bolig, hvis man kunne give noget i bytte. Vi så en annonce fra et ungt par, der søgte bolig i København. Konen kunne tilbyde to værelser ovenpå sin mor damefrisør Ellen Ludvigsens damesalon i Jernbanegade (hvor nu Peter Frisør driver den samme salon). Det lykkedes at få en aftale i stand med fru Ludvigsen, så vi fik 2 værelser til gaden og adgang til køkken og toilet. Her flyttede vi ind i september 1948. Een fordel havde vi: der var ikke langt til børnehaven hos frk. Schrøder i Ringgade.

I løbet af 1949 påbegyndtes der et byggeri af andelsboliger på Kongevej og efter godt et år i Gråsten fik vi en god splinterny bolig på Kongevej 20 fra november 1949.

I mellemtiden havde mine forhold på Linds kontor udviklet sig en del. Mit virke som fuldmægtig skulle jo gerne ende med en bestalling som sagfører. En sådan kræver en aktiv fuldmægtigtid på mindst 3 år, og selv om vi ser bort fra min tid som flygtning i Sverige var tiden nu inde. Men desuden stillede retsplejeloven krav om dansk indfødsret. Dette kunne jeg ikke opfylde, fordi jeg endnu var tysk statsborger

og havde haft planer om at optage en gerning i Flensborg, hvis dette havde været muligt. Men efter noteudvekslingen mellem Danmark og England i løbet af 1947 og 1948 havde lukket af for denne mulighed, søgte jeg i foråret 1949 om dansk indfødsret, hvilket jeg fik den 25. maj. Samme dag blev min bestilling som underretssagfører udfærdiget. (Med hjemsted i Lundtoft og Nybøl herreders ret i Gråsten)

Næste skridt på vejen frem ville være at få ret til at kalde sig landsretssagfører. Hertil krævedes god erfaring i at møde i Landsretten. Allerede i København havde jeg haft tilladelse til at møde for min chef i Østre Landsret. Denne tilladelse har været brugt mindst 5-6 gange og den kunne overføres til Vestre Landsret, således at jeg kunne tage Linds landsretssager der. Han var ikke selv så opsat på at køre til Viborg. Jeg fik således ret god rutine og bestod mine tre prøvesager, så jeg i oktober 1950 også kunne smykke mig med titlen landsretssagfører. Først med retsplejereformen i 1960 lagdes titlerne bort, og alle skulle nu være advokater.

*Overretssagfører
Anton Faber
(Foto: Sven Kjems)*

I 1948 var der udover Lind kun eet yderligere sagførerfirma i Gråsten retskreds. Det var overretssagfører **Anton Faber**, der året forinden havde allieret sig med landsretssagfører **Poul Viggo Kristiansen**. De havde også kontor i Nygade, skråt over for vort. Så vi kunne holde øje med, hvem der gik ud og ind der.

Faber må betegnes som en stilig mand i alle måder. Født 1882 i Stege. Begyndte i Sønderborg i 1921, men flyttede til Gråsten i

1923. Han var også auktionsleder og havde offentlige sager ligesom Lind. Pudsigt nok var også fru Ellen Faber (sønderjyde fra Haderslev) en fremtrædende kvinde i Gråsten. Hun afløste vist Eva Lind i Dansk Kvindesamfund. I flere år efter sin mands død gjorde Ellen Faber ofte lykke i forsamlinger med sine muntre causerier på rigtig Haderslev-sønderjysk.

Poul Kristiansen var født i 1914 i Viborg. Han havde både været dommerfuldmægtig i Gråsten under krigen og medhjælper hos statsadvokaten efter krigen, før han i 1947 optog sagførergerningen. Også han fik adgang til beneficerede sager. Hans kone, Sophie Lorenzen var født i Gråsten som datter af Jørgen "Øjenbryn" (direktør i Lyck og Co).

*landsretssagfører
Poul Viggo
Kristiansen*

Faber købte sammen med bankdirektør Behnke det store hus i Elleygade 8 og begge familier boede her til Faber døde i 1963. Da senere også Behnke døde, boede de to enker i huset.

Kristiansen købte omkring 1954 det hus, hvis adresse den gang var Stationsvej 8, men nu hedder Kongevej 76. Huset havde tilhørt Simon Urbansky men var blevet konfiskeret og sikkert ret billigt til salg. Her boede han på 1. sal og indrettede kontor i stueetagen. Efter hans død har advokat Mogens Dam drevet forretningen fra samme adresse. (se nedenfor)

På Faber og Kristiansens kontor var der også en kontorfuldmægtig efter gammel skik. Det var **Asmus Paulsen**, kaldt "**Musse**".

Også hos ham gik det på sønderjysk hele dagen. Warnecke og Musse Paulsen ordnede manganen en sag i et magert forlig.

Efter da gældende regler kunne man ikke indlevere en stævning til retten i en inkassosag, før den havde været i Forligskommissionen. Formanden for denne var den stedlige sognefoged, cigarhandler **Christian Rasmussen**. Der var møde på Kraags Gæstgivergård (nedrevet for at give plads til Torvet) hver fredag eftermiddag. Sagsøgerne var aldrig selv til stede. Det var kontorfuldmægtigene, der stod for det. Som regel mødte der heller ingen sagsøgte. Stævningen fik så en påtegning: Forlig forgæves forsøgt, så sagen kunne gå videre til retten. En gang imellem fik sognefogeden et forlig i stand. Dermed bortfaldt stævningen.

Sognefogeden var en myndighedsperson med ansvar for mange ting. Han førte lægdsrullen og deltog i sessionerne. Han registrerede de afgiftspligtige hunde og han foretog udpantninger. Endvidere kunne han bruges til som stævningsmand at indkalde folk til retten.. Sognefoged Rasmussen drev en lille cigarforretning. og boede privat i et smukt lille hus, der nu er fjernet for at give plads til Danske Banks adgangsvej. Efter Rasmussens død blev tandtekniker **Carsten Blom** sognefoged og han virkede som sådan til den gamle institution blev nedlagt samtidig med kommunalreformen i 1970.

Lørdag den 23. februar 1952 indtraf en trist begivenhed. Vor chef lrs. K. Lind forlod kontoret kl. 14 som sædvanligt om lørdagen, men forinden havde han haft et sammenstød med Warnecke angående en tinglysningssag. Dommeren havde givet et skøde en anmærkning, som åbenbart var en voldsom plet på Linds faglige ære. Warnecke var nok den egentlige ansvarlige herfor og prøvede at forsvare sig. Men han fik en kraftig ”overhaling”, (jeg hørte den selv), hvorefter Lind forlod huset i en ret ophidset stemning og kørte på jagt i sin Ford.. Hen på dagen erfarede vi, at han havde fået et ildebefindende og var blevet indlagt på Sønderborg sygehus. Det viste sig et være en alvorlig hjerneblødning. Han kom ikke til bevidsthed og døde 4 dage senere, kun 59 år gammel.

I denne situation var det heldigt, at Linds sagfører-bror i Hurup omgående sammen med enken Eva Lind kunne tage stilling til at afhænde forretningen. Der var ikke andre køberemner end mig og vi traf allerede den 6. marts de nødvendige aftaler om firmaets fortsættelse med mig som indehaver. Fru Lind beholdt ejendommen, hvor hun også blev boende. Jeg kunne så leje kontorlokalerne i stueetagen. Ligeledes fik jeg lov til at benytte bilen, indtil jeg et års tid senere fik en indkøbstilladelse til en Ford Taunus 12. I 1964 købte jeg ejendommen, som husede firmaet indtil det i 1995 rykkede ind i Palæet på Ahlefeldvej.

Efter at Lind var død, så flere andre sagførere muligheden for at få fodfæste i Gråsten. Således nedsatte sagfører **Paul Torell** sig her pr. 1. januar 1954. Han var født i Himmerland i 1922 og havde en kort tid været sagførerfuldmægtig først i Skive og senere i Tønder. Her

Jernbanegade 9, hvor Paul Torell havde kontor i mange år

giftede han sig med en datter af malermester Jens Hansen, Gråsten, og det har sikkert været medvirkende til hans etablering netop her. Jeg husker en lille episode fra den gang: Ved sin start i byen aflagde han en høflighedsvisit hos mig som kollega i andelsboligen på Kongevej 20. Her fik han øje på en lille rejseradio i stuen og spurgte: ”Har De kun den lille radio?” Det måtte jeg bekræfte og måske blev han lidt skuffet over de åbenbart ringe indtægtsmuligheder i branchen. Men han kom godt i gang, først med kontor i Sparekassen for Aabenraa By og Amt på Torvet 2, hvor hans kone var kasserer.

Siden fik han kontor i Jernbanegade vis a vis Domhuset, hvor han lejede sig ind hos tandtekniker og sognefoged Carsten Blom. Her antog han i 1982 advokat **Niels Erik Nielsen** (f. 1948) som fuldmægtig. Denne gik ind i firmaet i 1990. Kontoret er nu i Ringgade.

Torell var gennem tiderne en meget benyttet forsvarer i sager om menneskesmugling. Som auktionsleder vandt han stort ry for sin måde at håndtere f.eks. hittegedsauktionerne på.

Paul Torell døde 12. januar 2007, 84 år gammel.

Næsten samtidig med Torell kom landsretssagfører **Erik Svane** til Gråsten. Han var født i Århus i 1921 og havde i nogle år haft stillinger på Fyn og Sjælland. Nu kom han i januar 1954 til Gråsten. Han boede privat i en nu nedrevet ejendom Nygade 23. Hans kontor blev indrettet i det hus, som lå allernærmest ved domhuset, nemlig hos skræddermester Link. (Skrædder i højre side og advokat i venstre.) Det viste sig dog, at det ville være en fordel for ham at flytte til Padborg, hvilket han gjorde i april 1957. Han købte hus på Søndermosevej og fik kontor i Jarlbygning ved banegården. Senere flyttede han til den tidligere sygekasse overfor det gamle kommunekontor (senere politistation). Svane døde allerede i 1991.

Jeg har ovenfor nævnt mine kolleger **Faber og Kristiansen**. Her er lidt om dette firmas historie.

Da Faber var død i 1963 førte Kristiansen selv kontoret videre. Blandt hans største klienter var De forenede Teglværker, som optog

meget af hans tid. Min forgænger lrs. Lind var nok lidt misundelig på ham af den grund, men han plejede som modvægt at nævne, at nogle af de største teglværksejere, f.eks. Møller, Grønland, var personlige klienter hos ham. Det var ligesom et plaster på såret.

En anden opdeling af klienter forekom i forholdet til Gråstens 2 bankhuse, nemlig Gråsten Bank med direktør Anker Nissen og Handelsbanken med direktør Heinild. Der var aldrig tvivl om, at Anker Nissen var "min mand", og at Kristiansen og Heinild var makkerpar. Denne opdeling omfattede også bankernes bestyrelser. Godsejer J.J.Lauesgaard var min klient og gårdejer Kresten Philipsen (den ældre) var Kristiansens. Naturligvis smittede "sympatien" også af på kundekredsene.

Helt grotesk blev denne opdeling af byen ved sognerådsvalget i 1954.

Købmand Alfred Johansen, Magasin du Nord - matador i byen - havde i en periode været medlem af sognerådet på en fælles borgerliste, men han ønskede ikke at genopstille. Han mente at hans forhold til kunderne var blevet påvirket i en ugunstig retning. Nu spurgte han mig, om jeg ville være villig til at være hans efterfølger. Det var en stærk udfordring til mig men også tillukkende, så jeg indvilgede.

Dengang foregik opstillingen af kandidater på et stort fællesmøde på Hotel Gråsten. Den anden fløj af borgerskabet med direktør Heinild i spidsen havde fattet den plan, at de ville opstille Poul Kristiansen. Mødet førte til det pudsige resultat, at de 2 sagførere begge blev opstillet og endda i spidsen af listen, og ved valget kom vi begge i sognerådet.

Der sad vi så sammen i 4 år og havde et udmærket samarbejde. Vort bedste og mest synlige resultat var Gråsten Fjernvarmeforsyning, der i 2005 havde 50 års jubilæum.

Sagførene i sognerådet fik dog kun 4 år. I 1958 ville Kristiansen ikke genopstille og jeg blev selv slået på målstregen med én stemme op til tømremester Holger Overgaard. Dog allerede i 1962 var jeg på banen igen og fik 2 perioder mere, nu som sognerådsformand.

I denne periode gennemførtes en kommunesammenlægning, som bragte en partimæssig opdeling til det nye byråd med sig. Den ville jeg ikke deltage i. Min efterfølger blev kriminalassistent A.A. Mathiesen.

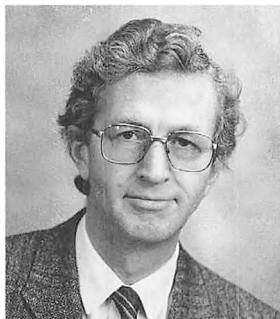
Poul Kristiansen opnåede desværre ikke nogen høj alder. Han døde allerede i november 1968, kun 54 år gammel. Da havde hans kone været død i 4 år og han havde været igennem lange sygdomsperioder.

Som fuldmægtig havde han i 1962-65 **Bent Muxoll**, der derefter blev ansat på Århus universitet.

I det sidste halve år, fra april 1968 havde han hjælp af fuldmægtig **John Koppel**, der var med til at gøre dødsboet op og som i februar 1969 rejste til Assens.

Advokatrådet havde en ”nødhjælpsordning”, hvor man stillede en erfaren advokat til rådighed i sådanne tilfælde. Det var advokat Tidemand-Petersson, der dels assisterede i Poul Kristiansens sygdomsperioder og dels fik som opgave at afhænde forretningen.

Det blev advokat **Mogens Dam**, der købte den og begyndte i Gråsten den 1. marts 1969. Han er født i 1938 i Børkop og blev kandidat i 1965. Hans kone Kirsten blev også beskæftiget på hans kontor. Efter nogle år på Stationsvej flyttede kontoret på grund af pladsmangel i 1972 til 1.sal i Handelsbankens bygning i Nygade. Da fusionen med Danske Bank kom, ville banken bygge nyt på Torvet og kommunen overtog den gamle bankbygning. Mogens Dam måtte

Advokat Mogens Dam, der overtog Poul Erik Kristiansens sagfører-firma i 1969

da i 4 år benytte lokaler ovenpå Intersport-butikken, inden han igen fik lejemål hos banken.

Han solgte sin forretning i 1998 til Judica-advokaterne fra Sønderborg og var i en periode medhjælper i denne virksomhed, indtil han den 1. januar 2002 deponerede sin bestalling.

I 1990 slog en fremmed fugl sig ned i Gråsten. En advokat, ikke helt ung og med en lang løbebane bag sig. Det var **Thorkild Wilhelm**, født 1937 i Esbjerg og kandidat fra 1969. Efter ansættelse hos forskellige advokater kom han i 1984 til Grønland, hvor han blev ansat i Hjemmestyret og fra 1987 udøvede selvstændig advokatvirksomhed i Nuuk. Hvorfor han valgte Sønderjylland som sin base i Danmark, ved jeg ikke. Først etablerede han sig i Kliplev i en nedlagt købmandsforretning, men snart flyttede han ind i nyindrettede lokaler på adressen Torvet 7 i Gråsten. Han var gift med Senta Wilhelm, hvis efternavn han overtog ved giftermålet. Privat købte de hus i Sandager. Wilhelm var meget aktiv i byens liv og han havde navnlig sager angående afgiftskrav ved køb af biler fra udlandet. Hans periode i Gråsten sluttede i 2000.

Gennem årene har jeg haft en række fuldmægtige, der som regel kom lige fra eksamensbordet til oplæring. Flere sagførersønner har fået deres obligatoriske fuldmægtigtid hos mig, hvorefter de er vendt tilbage for at indgå i faderens forretning.

Min første fuldmægtig var **Bent Norvang** - der tillige fandt sin kone i Gråsten, nemlig en datter af pølsemeister Bruhn i Konkel - inden han flyttede hjem til Fredericia i 1954.

Også **Henry Ginsbæk** hentede sig i 1956 en kone i Gråsten. Hun var en datter af Prehns på Solbakken. Hele Prehn-familien udvandrede til Australien, men hun kom hjem for at blive gift med Ginsbæk, inden han i 1958 nedsatte sig i Esbjerg.

Derefter kom **Hans-Jacob Hansen** fra Tønder. Han var både nybagt kandidat og nygift, da han begyndte her. Han fik både konen og sin uddannelse med hjem til Tønder i 1961.

Desværre har jeg ikke noget egentligt register over alle fuldmægtigene, men på grundlag af mine notater kan jeg anføre nogle flere navne.

I 1961 kom **Horst Müller**, født 1925 i Sønderborg. Han var søn af den tidligere amtsfuldmægtig og godt inde i sønderjyske forhold. Han fortrak dog til Holstebro, hvor han var advokat i nogle år men desværre døde ret ung.

Fra 1967 til 1972 havde jeg en god og stabil periode med **Paul Frølich** som fuldmægtig. Han var født i 1939 i Gram, hvor hans far var skovrider på godset. Han blev i 1972 enig med advokat Carøe i Sønderborg om et kompagniskab, så han rejste derud

Paul Frølich blev alvorligt syg i 2004 og måtte deponere sin bestalling i marts 2005. Han var flyttet fra Sejrsvej i Rinkenæs til Dalsgård, men da han blev syg flyttede han til Fanø, hvor han i december 2006 afgang ved døden.

Efter Frølich fik jeg et par fuldmægtige, som viste sig at have lyst til at blive her i Gråsten. Det var først **Jens Gregers Poulsen**, der i 1973 efter en karriere i Udenrigsministeriet ønskede at forlade statstjenesten. Han var sønderjyde, født i 1939 i Haderslev, søn af en dommerfuldmægtig og en danselærerinde. Nu ville han "hjem". Måske har navnet Kjems tiltrukket ham, for hans mor var datter af den kendte apoteker Jacob Kjems i Løgumkloster. Vi tilhørte ganske vist hver sin Kjems-slægt af de to som findes. Men alligevel.

Jens Poulsen havde god forståelse for juraen og var et flittigt menneske. Samtidig var han meget udadvendt. Da han efter et par år begyndte at tale om muligheden for kompagniskab, og da jeg den 6. marts 1977 ville kunne fejre 25 års jubilæum som selvstændig advokat, gik jeg ind på hans tanke. Fra den nævnte dato hed firmaet så Kjems og Poulsen.

Allerede i 1976 havde jeg - i forståelse med Jens Poulsen - antaget **Henning Philip Jensen** som yderligere fuldmægtig. Han er født i Esbjerg i 1947, men flyttede i 1953 med sine forældre til Nordborg, hvor hans far blev landbetjent og senere stationsleder. (Det er da indenfor retsvæsenet).

Senere fandt Jens Poulsen en jurist der havde gjort sig fint bemærket som dommerfuldmægtig i Sønderborg. Det var **Hans Lindum Møller**, født 1952 i Smidstrup, der begyndte hos os i 1980.

Det så nu ud til, at fremtiden var lagt godt tilrette for os alle.

Men lykken blev kort! Jens Poulsen blev ramt af en kræftsygdom, som medførte hans død den 16. november 1982. Han blev kun 43 år gammel.

Så snart vi kunne forudse, hvordan det uvægerligt ville gå, sørgede Jens Poulsen for at afhænde sin halvpart i firmaet til de to fuldmægtige. Han nåede også på sit sygeleje at blive gift med sin forlovede Dorit Clausen fra Sønderborg.

Det var heldigt for mig, at de to unge fuldmægtige havde lyst til at blive i Gråsten i kompagniskab med mig, for Jens Poulsens arbejdskraft var svær at erstatte.

Midt under hans sygdom havde vi fra 1. juli 1982 at regne og med indforståelse fra vor kollega Mogens Dam overtaget dennes fuldmægtig, **Poul Erik Hansen**, født i Svendborg 1948. Det viste sig at være så god en gevinst for os, at vi i 1987 optog ham som kompagnon.

I mellemtiden havde vi "leveret" flere advokater til Sønderborg, nemlig **Ole Krogsgård**, der var advokat hos os i årene 1983/84, **Jørn Svanberg** ligeså i 1984/85 og et par år senere **Preben Østergård**.

Mere varigt blev vort forhold til en yderligere advokat, som vi antog i 1987, nemlig **Hans Henrik Wurlitzer**. Han er født i 1960 i Hjordkær. Han er lidt yngre, men hvad han mangler i alder, har han i sit sønderjyske lune og i "æ sproch".

I mellemtiden havde firmaet etableret en filial i Danske Banks bygning i Padborg. Ledelsen heraf er overladt til advokat **Jens Chr. Krabbe**, som blev fuldmægtig i huset også i 1987

I 1995 ønskede mine unge kolleger at oprette et aktieselskab og købe "**Palæet**" som nyt domicil. Det var helt sikkert en fornuftig tanke, men på baggrund af min alder ønskede jeg at forberede min tilbagetrækning fra faget, så jeg har ikke deltaget i den derefter følgende udvikling af firmaet, som dog fik lov til fortsat at benytte mit navn. De optog i stedet nævnte Hans Henrik Wurlitzer som den 4. parthaver.

Min bestilling blev deponeret den 12. marts 2002. Da havde firmaet fejret sit 50 års jubilæum.

Mogens Dam havde som regel også fuldmægtige ansat. Efter de første år alene fik han i 1973 frisk fra eksamensbordet **Jørgen Guldbrandt** fra Fredericia. Han fik sin uddannelse i Gråsten i 3 år, hvorefter han i 1976 blev advokat i Ringe. Efter ham kom **Poul Erik Hansen**, der som nævnt ovenfor flyttede til firmaet Kjems i 1982. Tildels sideløbende var **Sven Brouer Seedorff** hos Dam fra 1980 til 1984. Han kom ud til advokat Peter Dahl i Åbenrå, som havde overtaget sin far Walter Dahls forretning. En kort tid var **Anne Margrethe Malbek** fuldmægtig og derefter fulgte **Hans Henrik Wurlitzer**, som kun fik 1 år hos Dam, inden han i 1987 begyndte hos firmaet Kjems.

Af senere fuldmægtige skal nævnes **Lone Adolphsen** der senere gik ind i Judica-samarbejdet i Åbenrå, og **Anne Kromand Fink**, der også flyttede til Åbenrå.

Paul Torell havde ikke fuldmægtig i de første år, men i 1973 fik han **Leif Schmidt** fra Tinglev. Han var født i 1945 og var netop blevet kandidat. Han blev her til 1978, da han nedsatte sig som ny advokat i Tinglev. En kort tid havde Torell som fuldmægtig **Kaj**

Ellebæk Petersen, senere kontorchef ved Ribe stiftamt. Den sidste før Niels Erik Nielsen kom til, var **Hans Christian Sibbesen**, der begyndte i 1980, og som senere overtog Bent Miangs forretning i Sønderborg

Ved et pudsigt tilfælde kunne tre af de unge fuldmægtige en tirsdag formiddag efter den ordinære retsdag sidde hos Cafe Kammeyer og finde ud af, at de var sønner af landbetjente. Det var omkring 1976 og navnene var: Henning Philip Jensen, Poul Erik Hansen og Leif Schmidt. De var den gang ansat hos hhv. Sven Kjems, Mogens Dam og Paul Torell. Man skulle tro, at de var håndplukkede.

Paul Torell, der havde sit virke i Gråsten fra 1954 til sin død i 2007.

Gråsten Retskreds er i 2006 kommet under opløsning. Der er fra 1. januar 2007 kun én stor retskreds for de 4 nye storkommuner i Sønderjylland. Retten får sit hovedsæde i Sønderborg.

Det er for tidligt at gætte på, hvad der vil ske med advokatkontorerne. Foreløbig har Advokatfirmaet Kjems i 2006 oprettet en filial i Sønderborg.

Erindring fra tiden i Kværs 1945-78

Til brug for et biografisk arkiv vedrørende præster i Haderslev stift opfordrede daværende biskop Thyge V.Kragh i 1979 de præster, der havde haft deres sidste embede i stiftet til at indsende deres erindringer. Frode Møller Lauridsen, der var født i Starup i 1915, var netop fratrådt efter 34 år som sognepræst i Kværs. Vi bringer her et uddrag af hans erindringer:

De økonomiske forhold var ikke gode, da vi begyndte i embedet 1945. Årslønnen var under 7 000 kr., og jeg kunne have tjent et par tusinde mere ved at gå i tørvemosen og grave tørv. Jeg havde kræfter til det, og det rykkede i mig. Det gjorde det også, da mine forældre i 1950 havde nået den alder, da de skulle afstå gården og gerne ville, at et af børnene skulle overtage den. Jeg holdt meget af stedet derhjemme i Vestjylland. Men jeg blev, hvor jeg var – der skulle jo også skaffes midler til at afdrage studiegælden. Jeg tænker på det, jeg gav afkald på, da jeg som 20-årig havde en landbrugsuddannelse og alligevel begyndte på præmiliærkursus, senere studenterkursus og endelig studiet ved universitetet – 10 år i alt. Det betød mange afsavn.

Jeg måtte delvis selv skaffe det fornødne i studiet og havde derfor erhvervsarbejde det meste af studietiden.

Nu stod vi i 1945 overfor en næsten umulig opgave. Vi skulle afdrage på studiegælden, have noget at leve af hver dag og skaffe indbo til det store hus. Jeg husker endnu hvordan de første ting nærmest stod og råbte til hinanden i de store rum og fortalte om, hvor fattige vi var. Det kneb med at skaffe siddepladser til alle, når havde præstekonvent eller åbent hus for sognets folk. Jeg begyndte derfor med at låne yderligere 1400 kr.. Det var for øvrigt ikke svært at låne, for pengeombytningen, der fulgte efter krigen, var lige på trapperne.

Da vi i juni 1945 flyttede ind i Kværs præstegård, stod der skrevet med kridt på væggen:

Kværs præstegård med nordfløjen, der nu er nedrevet

5. Maj 1945

Wir kommen bald zurück

Det var en hilsen fra den tyske besættelsesmagt, der havde haft præstegården beslaglagt og efter kapitulationen havde benyttet den som gennemgangslejr for tyske soldater på vej sydpå – en slagen hær, men som skriften på væggen viser, havde de ikke tabt håbet om at vende tilbage igen. Der var spor efter besættelsen overalt i hus og have. Våben, granater, tændsatser, patroner lå strøet overalt. Og i sognet havde besættelsen også efterladt sine spor. Der var faldet bomber forskellige steder. Mange havde erindring om en nat i august 1942, da der var faldet et utal af brandbomber, og kornmarker blev afsvedet og en gård antændt. Og til de spor besættelsen havde efterladt hørte også de mennesker, som havde gået besættelsesmagtens ærinde. Hjemmetykerne var virksomme allerede den 9. april 1940. Der lå danske soldater indkvarteret i sognet. De var med i træningen ved Hokkerup og Bjergskov. To af dem faldt, og resten blev afvæbnet

og sat under bevogtning. Et par af hjemmetyskerne var alt for villige til at hjælpe med ved afvæbningen og blev efter krigen idømt straf. Den ene, der var tysk statsborger, blev udvist, den anden idømt 4 års fængsel. En tredje fik dom på 6 år. Begge de to danske, der blev dømt mistede desuden almen tillid for en længere tid.

Der var andre, der kom i en skæv situation, og som, da besættelsen var forbi, blev idømt kortere og længere straffe. En landmand sagde, da vi kom hertil i 1945: Jeg har 11 naboer (11 der havde jord op til hans ejendom) og de sidder i Fårhus alle sammen.” Det var situationen dengang, og det var med til at præge den første tid, vi var her. Der var også tyske flygtninge indkvarteret forskellige steder i sognet. Mennesker, der havde fået en hård skæbne, og som det det alligevel var svært at føle noget for, fordi det var deres eget folk, der havde forvoldt det onde, der var kommet over dem. 6 flygtningebørn døde og ligger begravet på Kværs kirkegård. Da tyskerne samlede deres døde på fælleskirkegårde, blev disse grave liggende, idet kirkegården i mellemtiden var blevet reguleret, og man derfor ikke bestemt kunne påvise, hvor gravene var.

I sommeren 1945 kom der norske børn til Danmark, fordi levnedsmiddelsituationen var bedre her end i Norge. Vi havde to norske drenge i nogle måneder – sønner af Viggie Hansteen. De havde i 1941 oplevet, at deres far blev afhentet af tyskerne om morgenen og om aftenen modtog de hans tøj tilbage med besked om, at han var blevet henrettet. De kunne citere det digt udenad, som Nordahl Grieg skrev ved deres fars død:”Andre skal engang sejre i væpnete åbne slag. Men det var de ensommes ofre, som lyste, før det blev dag.”

De var parate til væbnede åbne slag. Og når de tyske flygtninge passerede forbi præstegården og spiste af blomsterne ud mod vejen, så stod de inde i haven og lurede på dem, færdige til at fare i hovedet på dem, hvis de havde fået lov. Så stærke var følelsen ikke hos den lokale befolkning, men der var modsætninger – stærke modsætninger – overfor dem, der havde forvoldt krigen, og overfor dem, der havde været deres håndlangere.

De første år var præget af de modsætninger, som krigen skabte, og det var ikke rart. Men det er overvundet, og man mærker det ikke mere, udover at børnene fra de tyske familier samles ved deres egne tyske gudstjenester en gang om måneden i kirken.

Hvordan det vil gå fremover – om skriften på væggen skal blive til virkelighed, og den tyske besættelsesmagt vender tilbage – eller om det bare var en forudsigelse af de mange tusinde tyske turister, som nu hvert år ”besætter” landet. I så fald har han, der skrev det fået mere end ret.

Frode og Lina Møller Lauridsen med børnene Børge og Svend Erik

En tidlig morgen kort efter at vi var kommet her, blev jeg ringet op af politiet, om jeg ville meddele en kone i Tørsbøl, at hendes broder var død om natten oppe i Viborg. Jeg var ikke rigtig vågen endnu, men jeg fik navnet på den afdøde, og langsomt dæmrede det for mig, at han var en af dem, der var dømt til henrettelse efter krigen.

Jeg gjorde, som jeg var bedt om. Konen var endnu ikke stået op, da jeg kom. Hun havde sammen med andre af familien siddet hos

broderen om natten, indtil han blev ført bort, og var først kommet hjem hen på morgenstunden. Hun græd, og jeg følte, at vi begge havde fået det onde, som krigen havde forvoldt, helt ind på livet. Og for hende og andre familiemedlemmer, som boede her, var det svært at acceptere det, som var sket.

Da vi flyttede ind, trængte haven til en omlægning. Havearkitekt Christensen, Aabenraa, foretog opmåling og udarbejdede en plan. Og jeg lejede en ung mand i et par måneder til at hjælpe ved rydningen og planeringen og gravningen. Det var hårdt arbejde, og hænderne blev ømme og ryggen træt mange gange, inden vi kunne så græs i den nye plæne og plante frugttræer og stauedebed.. Men arbejdet kom os til gode i alle de år, vi boede der. Skønt haven var stor – ca.3000 m² – blev den overkommelig, og efter at der var tyndet ud, kunne solen igen komme til. Menighedsrådet betalte planterne.

Kort efter at vi kom, blev der taget fat på regulering af kirkegården. Det stod på i nogle år, idet der måtte tages hensyn til de mange planter, der skulle flyttes, og arbejdet derfor begrænses til et par måneder om foråret. En kirkegårdsregulering giver mange besværligheder. Folk ser ikke gerne, at der røres ved deres gravsteder, og det er forståeligt. Men det var tiltrængt. Og da det var overstået, var der også tilfredshed med, at det var sket. Præstegården trængte også til restaurering, da vi flyttede ind.

Vi begrænsede derfor istandsættelsen (maling og tapetsering) til det mest nødvendige. Udgiften ved det blev senere refunderet menighedsrådet som erstatning for den tyske beslaglæggelse, og beløbet (ca.6 000 Kr.) hensat blandt stiftsmidlerne indtil restaurationen kunne finde sted. Men menighedsrådet fandt det for dyrt, og først da der havde været afholdt valg, og et nyt menighedsråd var trådt til, blev det muligt. I 1960 blev den gamle udlænge (det tidligere stuehus) brækket ned og beboelsen sat i stand. Det betød en stor forbedring. Og det blev gjort for en rimelig udgift (ca.100 000 kr.) og betød en besparelse fremover i vedligehold. Gælden blev hurtig afdraget, og

derudover var der en formue på 60 000 kr. i præstelønningskassen, da vi fratrådte i 1978 – samlet op alene gennem præstegårdens egne midler uden udskrivning af skat.

Et par år senere blev der bygget ligkapel ved kirken. Der var forinden samlet et beløb ind, egentlig med henblik på, at det skulle bygges tårn ved kirken, og indrettes ligkapel i tårnet. Da der ikke blev givet tilladelse til det, blev beløbet (ca. 100 000 kr.) anvendt til ligkapellet. Kommunen gav et tilskud til byggeriet, så det kunne ske uden at optage lån. I 1965 blev kirken restaureret, efter at der forinden var installeret nyt varmeanlæg. Ved restaureringen fik kirken nyt tag, nyt gulv i koret og et nyt orgel. Loftet blev delvis fornyet, omlagt og isoleret. Al inventar blev sat i stand, og der blev malet. Restaureringen blev forestået af arkitekt Graae, Hellerup under medvirken af arkitekt Aakjær, Rødding, kunstmaler Ernst Trier, Vallekilde og konservator Mogens Andersen samt de lokale håndværkere. Udgifterne var rimelige (ca. 250 000 kr.) og en stor del blev sparet ind igen ved mindre vedligehold fremover.

Et par år senere blev der anskaffet nye klokker og automatisk ringning til kirken. En del af beløbet blev skaffet til veje ved frivillige bidrag.

Nord for kirken blev der købt et areal til udvidelse af kirkegården. Den er ikke tiltrængt, men da kommunen købte jorden uden om kirken op til bebyggelse, var det nødvendigt at sikre, at en senere udvidelse kunne finde sted.

Der er sket forandringer i de år, vi har været her. Da vi kom hertil, var bondeerhvervet det mest ansete og indbringende. I dag (1978) skal der en god gård til for at bringe samme indtægt, som en ufaglært arbejder har – og så må landmanden endda arbejde adskillige flere timer.

Det folkehold, man havde i gårdene tidligere, er borte. Arbejdet udføres i det store og hele af mand og kone alene – i nogen tilfælde bistået af hjemmевærende børn. Kun de største landbrug har fremmed arbejdskraft. Adskillige små landbrug er nedlagt, fordi de ikke

Frode Møller Lauridsen foran alteret i Kværs kirke.

længere kunne give udkommet for en familie. En overgang var der tilbagegang i befolkningstallet, men det er opvejet igen af nybyggeri af ca.100 enfamilieshuse og bosætning af et tilsvarende antal familier.

Hestene er borte og traktorer og maskiner er rykket ind. Mejeriet er nedlagt, og mælken sendes til forarbejdning andetsteds. Smeden er blevet traktormekaniker. Der er ingen bødker og karetmager mere. Skomageren har lukket sit værksted. Stationen er nedlagt, og cykelværkstedet synger på sit sidste vers. Endnu er der købmandsforretning og bager, men supermarkederne i de nærliggende byer gør dem tilværelsen svær. Engang var der læbælte udenom Købstæderne, så at al handel skulle finde sted der, f.eks. var der for 100 år siden ikke en eneste handlende her i sognet. Det nærmeste man kom en forretning, var en kone i Tørsbøl, der gik med hvidt brød. Nu er vi på vej.

tilbage mod de samme forhold – ikke fordi loven kræver det, men fordi udviklingen fører det med sig. Til gengæld for de ting, der er forsvundet, er der selvfølgelig kommet andet – bl.a. to autoværksteder.

De kirkelige forhold.

I 1639 holdt generalsuperintendenten Jacob Fabricius visitats i samtlige adelige kirker i stiftet – også i Kværs. Han siger om de kirkelige forhold dengang: ”Der må en stærk bøn til Gud og et stort arbejde til, om folk skal fatte noget tydeligt og forståeligt om deres tro og kristendom, så de kan huske det.”

Om visitatsen siger han: ”I nogen kirker er der temmelig uorden. Når én bliver kaldt frem til eksamination, anretter de øvrige tilhørere tumulter og har ting for, som ikke sømmer sig på dette hellige sted. Og skønt man taler dem hårdt til, ja råber til dem og formaner dem til stilhed, så agter de det kun lidet. Og de, der står nærmest døren, løber endog ud, når det efter deres mening varer for længe.”

Generalsuperintendenten havde det ikke let, og det har præster nok heller ikke haft det, hverken dengang eller nu, hverken i Kværs eller andre steder. Sagt med generalsuperintendentens ord: ”Hver præstføler på sit sted vanskelighederne.”

Om de kirkelige forhold i sognet siger pastor Damm, der sad i embedet 1847 – 64: ”Vedrørende gudstjenesten må vi rigtignok tilstå, at deltagelsen i samme ikke er af den beskaffenhed, at den ej lader ønske tilbage. Dog glæder det mig alligevel at kunne sige, at gudstjenesten i Kværs kirke besøges lige så godt som i noget af nabosognene og bedre end i flere andre. En sædvanlig gudstjeneste samler dog altid, når vejret og vejene ikke er alt for dårlige, i det mindste et hundrede personer.” Altergæsternes antal opgiver han til omtrent 800 på pr. år.

Men kirkegangen har ændret sig i pastor Damms tid. Han skriver kort før sin afrejse: ”I øvrigt tabte gudstjenesten meget i interesse fra menighedens side ved krigens uro, og blot ved særlige lejligheder ses nu en talrig forsamling i kirken.”

I kirkelig håndbog 1943, som jeg har rådført mig med, da jeg søgte embedet, er kirkegangsprocenten opgivet til omtrent som det laveste i Åbenrå provsti.

Om fortsættelsen, i den tid vi har været her, kan siges med pastor Damms ord: ”Kirkegangen har ikke været ringere end i nabosognene, men lader alligevel en del tilbage at ønske. De der kommer i kirken er en fast kreds med en gammel kirkelig tradition. Sognet har været ret uberørt af vækkelser både tidligere og nu, og der er hos en stor del af befolkningen en ukirkelig tradition, så de, selv om de ikke er uvenlige overfor kirken, dog helst holde sig søndagsgudstjenesten fra livet. Og skal der ske ændring i det, så må der virkelig som den gamle generalsuperintendent siger: en stærk bøn og et stort arbejde til.

Der må ske et under. Men omvendt så er der også hos dem, der kommer i kirken en meget stor trofasthed. Der var altid så mange i kirken, at der kunne holdes gudstjeneste, og jeg mindes ikke en eneste søndag, hvor det ikke var tilfældet. Jeg arrangerede de første år

aftenhøjskole med emner af forskellig art, kirkelige, kulturelle o.s.v. Og der var ret god tilslutning. Vi indbød til aftener i præstegården, og folk kom gerne – i det store og hele de samme, som kom til gudstjeneste. Også en ungdomsklub forsøgte vi med. Senere fik jeg med ungdomsforeningen at gøre, og der fandt forskellige arrangementer sted i forsamlingshuset. Men efterhånden forsvandt de unge. Der var ingen tjenestefolk på gårdene mere, og de hjemmeværende børn gik i skole til de var 16-17-18 år gamle og var optaget af forskelligt i forbindelse med skolen – også om aftenen.

Efter at jeg i 1970 havde været syg, måtte jeg lægge de forskellige ting, jeg havde været beskæftiget med til side og for en tid begrænse mig til mest nødvendige i forbindelse med embedet.

Dengang de økonomiske forhold var blevet bedre for os, fik vi bygget et hus. Så da vi følte, at vi ikke rigtig magtede hus og have, og jeg efter at have siddet de mange år i embedet havde fornemmelsen af, at der var brug for fornyelse, så var problemet med, hvor vi skulle bo, løst. Vi forlod præstegården uden vemod og fik os indrettet i de nye omgivelser, mens vi endnu havde kræfter til det.

Når jeg tænker tilbage på den tid, der er gået, må jeg nævne hvad en lille dreng sagde, da han havde lært bogstaverne. Han havde haft svært ved det og det havde kostet arbejde. Da han blev rost for at være nået så vidt, sagde han lidt mismodigt: ”Ja – jeg ved såmænd ikke, om det hele var ulejligheden værd!” Og det var selvfølgelig forkert sagt, for han vidste ikke, at det var først nu, at han skulle til at bruge det han havde lært, og at der gennem dette lukkedes op for en verden, der skulle give ham mange oplevelser.

Postvæsenet gennem tiderne

I efteråret 2005 lukkede Post Danmark postekspeditionen på Ahlefeldvej 1 og flyttede den til et hjørne af Superbrugsen på Ulsnæs. Det oplevede Gråstens sidste postmester H.G. Nielsen ikke. Efter sin pensionering var han medarbejder ved arkivet og nåede inden sin død i 2003 at skrive om postvæsenets historie, hvoraf vi bringer det afsnit, der beskæftiger sig med forholdene i og omkring Gråsten.

Postmester H.G. Nielsen

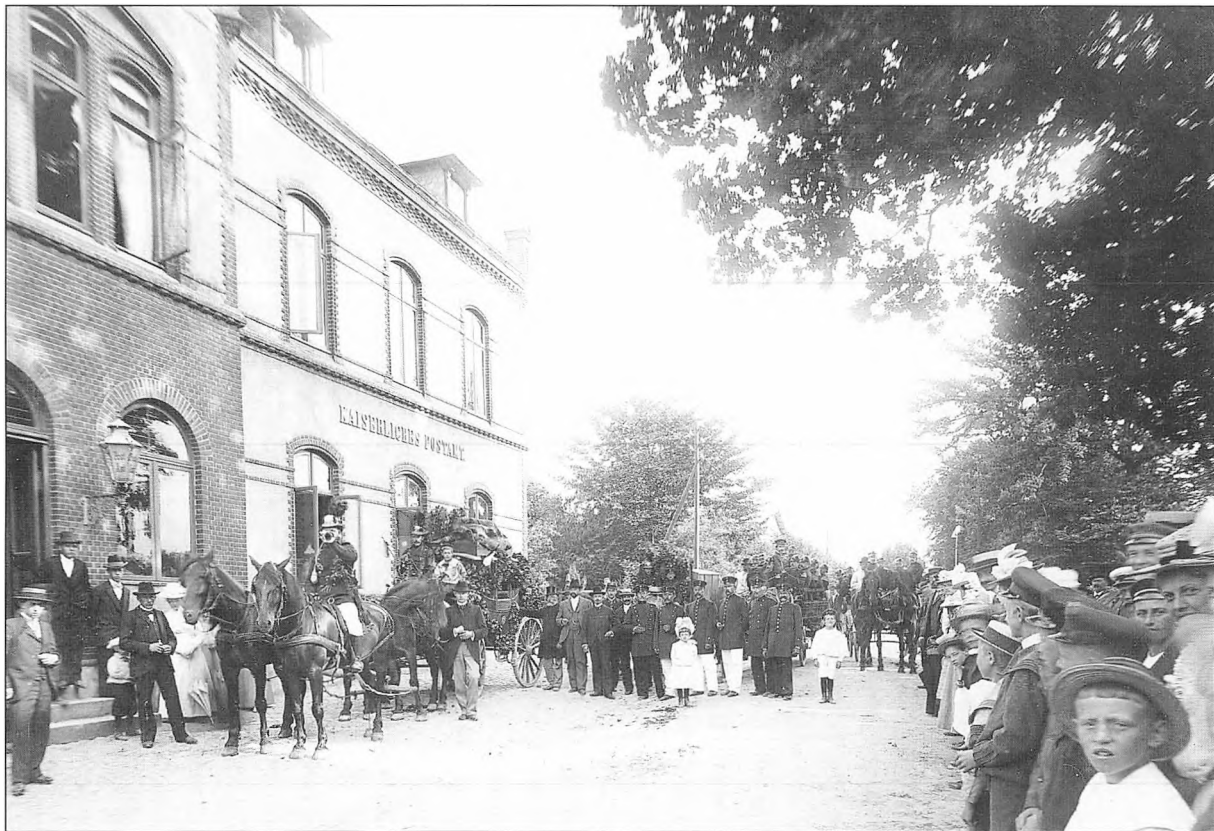
Allerede i 1624 havde Christian IV udgivet en "Forordning for Postbudde", så en postbudtjeneste kunne sikre, at folk kunne sende breve mod betaling. Denne budtjeneste eksisterede under forskellige former til 1653, hvor indsamling og befordring ved hjælp af postvogne ensrettedes og et såkaldt Generalpostamt overtog ledelsen. For Sønderjyllands vedkommende blev Hertug Günther af Augustenborg udnævnt til kongelig amtmand med titel af guvernør. Han fik til opgave at indføre postforbindelser til Flensborg, med tilslutning til forbindelsen Hamburg-København, der havde eksisteret siden 1624. På det tidspunkt bestod postvæsenet af gående eller ridende bude, der besørgede brevposten og "agende post", der tog sig af befordring af mennesker og gods – denne befordring blev udliciteret og udført i privat regi. Skulle en gråstener have et brev sendt, skulle det afleveres til posttrytteren på ruten på ruten Sønderborg – Flensborg. Det var byens magistrat, der administrerede postvæsenet og aflønnede postbudene, det var også tilfældet i Sønderborg, hvor man fik den første postmester i 1750.

Omkring 1800 var der ikke egentlig postforbindelse mellem Aabenraa og Sønderborg, og altså heller ikke over Gråsten, men i 1813 fik man en ordning, hvorefter et ridende bud afhentede breve, der kom nordfra og bragte dem henholdsvis til Gråsten og Sønderborg. Fra Sønderborg gik forbindelsen over Egersund videre til Flensborg, men budene måtte ikke modtage breve fra privatpersoner undervejs. Det blev der klaget over bl.a. i 1845 og klagen førte til en ændring, så korrespondancen fra strækningen kunne komme med nordpå, når budene på hovedstrækningen Hamborg – København passerede Aabenraa to gange om ugen. I de følgende år blev forbindelserne yderligere udbygget, og da frimærket blev indført i 1851 medførte det en stor stigning i postmængden. Der blev oprettet brevsamlingssteder i landdistrikterne, hvor der var mere end 4 mil mellem postkontorene. På ruten fra Sønderborg til Flensborg var der anlagt brevsamlingssteder i Nybøl og Rinkenæs. I 1866 blev der oprettet almindelig landpostbudtjeneste. Et landpostbud fik omkring 800 Mark om året med ret til pension.

I 1863 kunne man 4 dage om ugen køre med lukket vogn fra Sønderborg til Aabenraa og omvendt via Gråsten og Nybøl. Turen var dog ikke helt problemfri, idet der kunne forekomme overfald på postvognen. Sidste gang skete det mellem Nybøl og Bøffelkobbøl, hvor postillonen fik jaget røveren på flugt ved hjælp af sin pisk

I begyndelsen af 1800-tallet har de handlende derfor mest benyttet skibslejlighed og private bude, f.eks. benyttede hertugen og de offentlige myndigheder deres egne bude for at få posten hurtigere frem.

Først omkring 1830 kan man finde optegnelser om en poststation i Gråsten. Den fik til huse i det senere Hotel Graasten, dengang kaldt "Das herrschaftliche Wirtshaus". Forpagteren var hertugens kammer tjener Peter Stillhof. Postekspeditionen rådede over flere værelser og blev bestyret af postuddannet personale med Peter Stillhof som ledende postekspedient.

Billedet viser den sidste diligence, der kørte fra Padborg via Gråsten til Sønderborg 1901

I 1871 indførte generalpostdirektør Heinrich von Stephan, Kiel, en ændring, hvorefter postekspeditioner af 1.klasse blev kaldt Postverwaltungen. Under Sønderborg postkontor var der 3 postforvaltninger: Augustenborg, Gråsten og Nordborg. Derefter fik Gråsten titel af "Postverwaltung" og blev bestyret af postekspedient J.von Brockdorff. I 1880 blev Gråsten omdannet til Postamt 2. klasse og fortsat med Brockdorff som bestyrer, men nu benævntes han postmester. Bestyrere af Postamt klasse 3 blev kaldt postforvalter som f.eks i Augustenborg og Nordborg.

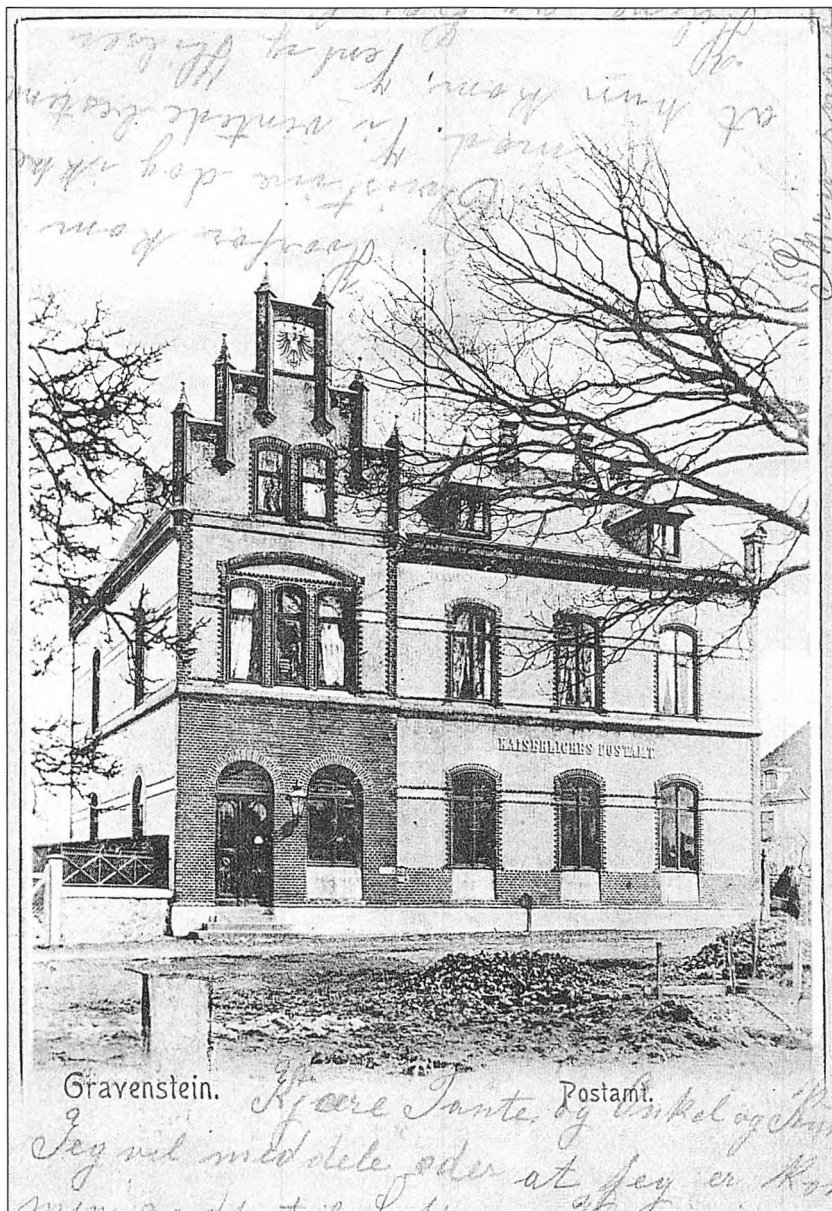
Dengang lå postkontoret i Borggade nr.3 (dengang nr.4). I dag er her en cykelhandel. Man kan stadig se indkørselsportalen inde i forretningen. Udenfor på muren over den tidligere indkørsel er der anbragt en indskrift fra Romerbrevet kap.8 vers 31:"Si deus nobis, quis contra nos", hvilket på dansk betyder:"Er Gud med os, hvem kan da være mod os." Hvem der har bygget huset vides ikke. Postvognen måtte benytte portåbningen til både ind- og udkørsel, for bag huset lå bagbygningen og haven.

I løbet af de kommende år skete der en stor udvikling indenfor postvæsenet. I 1871 blev der personbefordring over Gråsten fra Sønderborg til Aabenraa og i 1879 blev der indført 2 daglige postforbindelser mellem Gråsten og Sønderborg. Post, der blev bragt til Flensborg om eftermiddagen, kunne nå nattogene såvel sydpå som nordpå.

I de følgende år anlagdes Jernbanegade foranlediget af bygningen af amtsbanen til Aabenraa, der åbnedes i 1889. I 1901 kom statsbanen Sønderborg – Flensborg til. Allerede i 1875 var der anlagt fortov på sydsiden af hovedgaden i Gråsten og Torvet blev brolagt.

Det posthus, vi kender i dag, blev oprindeligt bygget i 1897 af kreaturhandler og gdr. Harald Ludvigsen. Han beboede det ikke selv, men udlejede det til det preussiske postvæsen. Over indgangen blev opsat en stor jerntavle med billede af den tyske ørn. Den blev taget ned i 1946. Ved en gennemgribende renovering i 1980 forsvandt også sporene af ordene Kaiserliches Postamt, der hidtil havde skinnet igennem tidligere overmaling, så snart det regnede på muren..

"Kaiserliches Postamt", Gråsten Posthus 1904

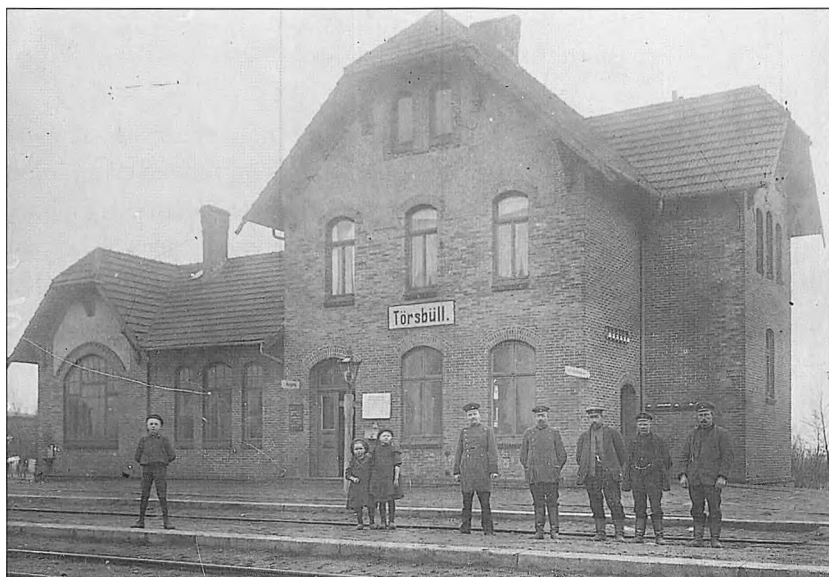
Rinkenæs station

I årene omkring århundredskiftet gik det stærkt nedad med indtægterne af personbefordring, navnlig på grund af jernbaneforbindelser og oprettelse af private omnibusruter pr. hest og vogn, idet vejnettet var blevet udvidet og forbedret. Den sidste personvognskørsel gennem Gråsten fandt sted i 1901.

Fra den 20.maj 1920 var Gråsten selvstændigt postkontor med Avnbøl og Egersund som underlagte postekspeditioner.

I Rinkenæs var der postkontor med Holbøl og Tørsbøl som underlagte ekspeditioner. Indtil 1928 var Christian August Lassen Møller postmester, hvorefter Rinkenæs med Holbøl og Tørsbøl blev postekspedition under Gråsten. Indtil 1966 var der postrum på Rinkenæs station, hvor stationsforstanderen stod for postekspeditionen. Ved stationens nedlægning i 1966 indrettedes et brevsamlingssted på Sejrsvej 35. Det bestyrede Hans Bonde til 1976, hvorefter Tinne Meyer overtog brevsamlingsstedet på Sejrsvej 54. I 1992 samledes al postekspedition på postkontoret i Gråsten.

I 1932 blev Holbøl omdannet til postindleveringssted og henført til Tørsbøl. Postekspeditionen i Tørsbøl blev ved stationens nedlægning i 1966 overtaget af fru M.Mølgaard og flyttet til Tørsbølgade indtil 1976, hvor den blev flyttet til købmand Petersen som postbutik og nedlagt få år efter.

Tørsbøl station

I Gråsten blev postbygningen ved Genforeningen overtaget af det danske postvæsen og bestyret af postmester V.M.Schellerup. Postkontoret havde også fra tysk tid telegrafkontor og telefoncentral, som administreredes af postmesteren med hjælp af en kontorassistent og nogle privathjælpere, der var løst ansat. Det øvrige personale blev overtaget og fortsatte deres tjeneste som hidtil. Der var en pakmester, 2 overpostbude, 4 postbude og nogle landpostbude.

Følgende har gjort tjeneste som postmestre i Gråsten:

1920-1929 pm. V.M. Schellerup

1929-1934 pm. K.W. Berggreen

1934-1939 pm. R.M. Jørgensen

1939-1958 pm. A.N.O. Gunge

1958-1969 pm. A.B. Maybom

1969-1987 pm. H.G. Nielsen

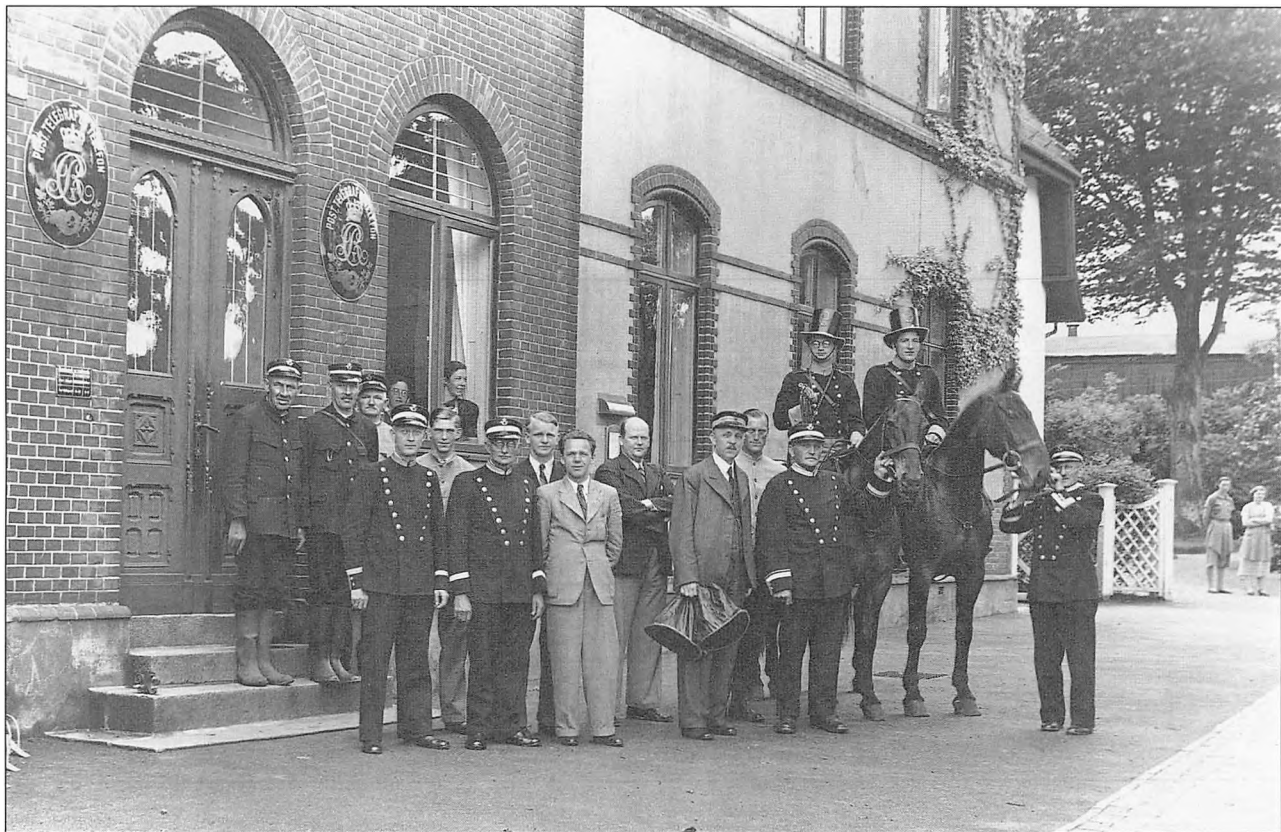
Efter indførelsen af jernbanedriften og nedlæggelsen af personvognskørslen, blev posten over hele landet transporteret med tog og skib. For Gråstens vedkommende skete det med Tinglev – Sønderborgruten i togvogne, de såkaldte bureauer, der var betjent af de kørende overpakmestre, der morgen og aften ekspederede den ankomne og afgående post. Desuden var der de såkaldte togposter, der blev betjent af togpersonalet, post og ekspresbreve, der kunne nå omdeling samme dag.

I 1946 etableredes natpostbil i forbindelse med Sønderborg og Fredericia. Denne bil medtog post fra nattogene til specielt Tinglev-Sønderborg strækningen og de to byer. I 1949 afgik natpostbilen over Gråsten, Aabenraa, Haderslev til Fredericia med post til nattogene mod nord og øst.

Senere blev også flyforbindelserne inddraget for at fremme postbefordringen.

I dag foregår al postbefordring til Gråsten og det øvrige Sønderjylland med postbiler, ligesom de fleste landpostruter nu køres med bil, hvorved også pakker bringes ud.

I 1950 fik Gråsten sin første bil – indtil da var posten blevet afhentet på stationen i en trækvogn. Postkontoret havde en lille tilbygning, hvor trækvognen var anbragt. Der var et lille rum for omlæsning af transitpost til Broager og underlagte postekspeditioner. Pakkeomdelingen blev foretaget på lette trækvogne med gummihjul. Det kunne til tider være drøjt for pakmesteren at foretage denne udbringning, da der jo var en del bakker i byen. Det var derfor en stor lettelse for postbudene, da bilerne overtog transporten.

Posthusets personale er opstillet foran posthuset. To ridende postilioner er med for at mindes guldåret 1865.

Kongefamilien på besøg i 1958. Fra højre: Dronning Ingrid, postmester Gunge og læge Thygesen Kristensen

Indtil 1987 havde de skiftende postmestre deres bolig på 1.sal i posthuset. Det var en stor og herskabelig lejlighed med 3 stuer i rad – fra spisestuen var der udsigt over slotssøen. Der var desuden soveværelse, badeværelse, køkken, spisekammer, børneværelse og pigeværelse. Alle store og rummelige. Alle lofterne i stuerne var forsynet med loftsmalerier – der var frugt- og blomstermotiver og hyrdescener, alle malet af kunstmaler C.Thomsen, der var uddannet på kunstakademiet i Dresden. På loftet var der to gæsteværelser og flere rum til brug for postkontorets arkiv og depotrum – desuden en trappe op til flagstangen, der var anbragt på taget, så flaget kunne ses over hele byen. Oprindeligt var der en stor have til lejligheden. Denne have blev dog formindsket flere gange efterhånden som telefoncentralen blev udbygget. For at kunne udvide yderligere, ekspropierede staten i 1978 nabogrunden – Ahlefeldvej 3 – der blev anlagt som parkeringsplads for postvæsenets biler

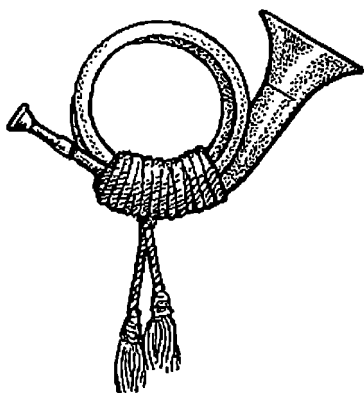

Postmester Aage Brummer Maybom

I sin beretning mindes H.G.Nielsen også tiden, hvor Gråsten var "Residensby"

bl.a.modtagelsen af kongeparret på Slotsbakken, hvor byens honoratiories mødte op sammen med alle de embedsmænd, der på den tid var i byen, alle i gallauniform.

Postmester Nielsen udtrykker i sin beretning håbet om, at de nye ændringer omkring posthuset må forhindre, at kundebetjeningen i posthuset forsvinder ud af bymidten og bliver degraderet til en postbutik i et hjørne af en dagligvarebutik, men det håb er desværre ikke gået i opfyldelse, idet postekspeditionen fra 2006 er flyttet til Superbrugsen i Ulsnæscentret.

Peter Hermann Knutz

Elsebeth Thygesen Kristensen har i arkivets gemmer fundet breve og fotografier fra den hårde tid under 1.verdenskrig og fortæller her om en af de 49 soldater fra Rinkenæs sogn, der faldt i krigen.

I begyndelsen af 2007 bragte DR.2 en udsendelsesrække om 1.Verdenskrig, der stadig med rette kaldes "Den store Krig". Igen oplevedes krigens rædsler og de navne, der stadig forbindes med slagmarkerne, bl.a.Verdun. En stor del af de mere end 6000 sønderjyske soldater, der var tvunget ind i en krig, der ikke var deres, vendte aldrig hjem fra netop denne slagmark. At det lokalhistoriske

arkiv kan fortælle om en enkelt af disse skæbner skyldes, at arkivet har modtaget en pakke breve m.m., som danner grundlaget for denne beretning. En lille grå "Soldbuch" fortæller om indkaldelse af løjtnant af reserven Peter Hermann Knutz. Han var født 5.januar 1889 som søn af rentier Cornils Knutz, der boede i Bovrup, men stammede fra Rinkenæs. Efter endt læreruddannelse blev han ansat som lærer i Alnor, men allerede i 1915 ind-

Peter Knutz og Marie Kristine

På lazarettet i august 1917.

kaldt til krigstjeneste som løjtnant af reserven. I 1916 udmærkedes han med jernkorset af 1. grad og blev under en orlov i august 1916 viet til Christine Iversen fra Tørsbøl, der var født d.30.3.1893.

Der er bevaret et enkelt brev fra Peter Knutz til "min kære søde lille Didde". Brevet er udateret, men det fremgår af det, at det er skrevet dagen efter hendes fødselsdag .

Det er en skærtorsdag i 1917, og han har fået frokost sammen med et par officerskammerater, bl.a. har de spist "friske æg", men ellers har han ikke haft det godt ovenpå en dag med stærk artilleriild, 4-5

granater slog ned i hans stilling og dræbte en af hans gode soldater. Knutz slap uskadt, men har siden været plaget af stærk hovedpine. Imidlertid er brevet først og fremmest en kærligheds erklæring til hans Didde. Han takker for en lækker chokoladecake, som hun har sendt og tænker på, at hendes små fingre har forarbejdet den. I slutningen af brevet skriver han: ”Kære søde Didde – jeg ville give alt for at kunne sidde i skumringen med dig og kysse dig. Jeg føler det, som om du i dette øjeblik også tænker på mig og føler det samme”.

Måske fik han endnu en orlov – et billede fra et lazaret viser, at han i august 1917 var blevet såret, men den 19. september 1917 var livet forbi for Hermann Knutz. Den officielle meddelelse om hans død ligger ikke i pakken med breve, men allerede den 20. september satte Knutz` kompagnichef sig ned og skrev et meget personligt brev til Cornils Knutz. De indledende ord er skrevet med blæk, men derefter fortsætter Graf von Kielmannsegg med blyant, hvad der på en måde giver brevet et endnu mere personligt præg. Det er en chef, der giver udtryk for den personlige sorg, som tabet af hans løjtnant har været for ham. Han omtaler ham som ”ein braver, tapferer, hoffnungsvoller Junge”.

Som trøst for forældrene og den unge hustru fortæller han, at Hansen Knutz blev dræbt øjeblikkelig af et hovedskud og intet har lidt. Ligeledes udtrykker han håbet om, at det må være en trøst, at han vil blive begravet på kirkegården i en nærliggende by bag frontlinien..

En endnu mere fyldestgørende beretning om Hermann Knutz` død findes i en lille bog af I.J.I.Bergholt ”Pligtens Vej”, der udkom i 1969. Det er en beretning om krigens meningsløshed og soldaternes trofasthed mod hinanden.

Bergholt var en af Knutz` soldater og han fortæller om de hårde kampe og store tab ved ”højde 334”, også om tabene i hans eget maskingeværkompagni som på trods af stor underbemanding den 19. september blev kommanderet til et andet kompagni, der også havde lidt store tab. Løjtnant

Knutz mente, at denne befaling måtte bero på en fejltagelse og ville selv foretage en rekognoscering, inden han sendte soldaterne i ilden.

Hans omsorg for sine mænd var velkendt, og han var derfor meget afholdt af både de unge soldater og ”de gamle rotter”, som kaldte ham ”den lange”. Da meddelelsen om, at han var faldet, nåede frem, var der stor enighed om, at hans lig måtte bjerges, selvom det var et yderst risikabelt foretagende. Om eftersøgningen fortæller Bergholt: ”Det var ikke en gåtur, men en kravletur på 5-600 m med ophold hver gang en raket gik til vejrs, og når en granat var faldet alt for tæt. Man skulle passe på at holde retningen, ganske vist lå der med mellemrum to og to mand fra infanteriet i granathullerne, og var uheldet ude og man kravlede igennem denne kæde, kunne man risikere at få en kugle bagfra af ens egne. Man kunne ikke tale almindeligt, kun hviske, for den mindste bevægelse, der blev observeret, affødte straks en maskingeværssalve, hvis ikke andet og værre. Kort sagt var der mange ting, man skulle tage i betragtning, hvis en sådan tur skulle gennemføres med held. Bergholt valgte at gå selv, men der meldte sig straks én, der ville gå med. Bergholt fortæller: ”Så snart vi var kommet fra skyttegravene ud i det fri, krøb vi ned i det første, det bedste granathul. I første omgang var eftersøgningen uden held, men næste nat lykkedes det at finde løjtnanten, der lå i et granathul, næsten dækket af jord, og han blev båret tilbage af sine folk”.

Bergholt fortsætter: ”Ifølge divisionsbefalingen skulle de faldne ved Verdun begravnes umiddelbart bag fronten, men efter ordre fra regimentskommandøren von Kielmannsegg blev Løjtnant Knutz kørt 15-20 km tilbage og begravet på kirkegården i Stenay. ”Der Graf” blæste divisionsbefalingen en lang march – det var ikke første gang – og heller ikke sidste.”

Hvor dybt denne begivenhed har præget sig i Bergholts bevidsthed ses også deraf, at han 50 år efter sendte Christine Knutz et brev den 19. september.

Medlidenheden med den unge enke var stor. Mange, mange sortrandede breve og kort fortæller om venners og bekendtes medfølelse.

Også feltpræsten skrev til Christian Knutz og fortalte udførligt om begravelsen, der havde fundet sted med militær honnør. Præsten havde talt over Paulus' brev til Hebræerne, kap.12, vers 1-2, som lyder:

”Altså er vi på alle sider omgivet af denne tætte sky af vidner og derfor vil vi kaste alle tyngende byrder og alle hæmmende synder fra os for at kunne gennemføre det løb, som ligger foran os uden at give op på vejen, med øjnene rettet mod Jesus, vor tros banebryder og fuldender, han som gav afkald på den glæde, der tilkom ham, for at udholde korsfæstelse uden at tage hensyn til, at det var en forsmædelig død og derfor også har sat sig ved højre side af Guds trone”.

Hermann Knutz fik sin grav i nærheden af mindesmærket fra 1870, og kammeraterne nedlagde krans på graven. Præstens brev til den unge enke slutter med et lille vers:

Was wir bergen
In den Särgen
Ist das Erdenkleid.
Was wir lieben
Ist geblieben
Bleibt in Ewigkeit.

Foruden billeder, breve o.s.v. omkring Christine og Hermann Knutz har arkivet også to større erindringer om Hermann Knutz. Et lille indrammet maleri af en båd ved stranden viser ham som en ikke ueffen amatørmed sans for farvespillet i naturen. I den forbindelse kan nævnes, at en yngre bror til Hermann Knutz' far var kunstmaleren Johannes Knutz, der hørte til kolonien af Egersundmalerne

Det andet er en stor mindetavle, hvor motivet er fremkommet på den måde, at eleverne kunne købe ”guld- og sølvsøm”, der blev sat i pladen og derved være med til at sætte et minde over den afholdte lærer, som kun kom til at virke i så kort tid i Alnor.

Fra fronten ved Verdun

Efter sin mands død boede Christine i Gråsten og Felsted, men hun døde i Californien den 11. august 1984. Hun opholdt sig hos datteren Herma, der aldrig lærte sin far at kende. (Hun blev født d. 4.7.1917) og dennes mand Nicolaj Clausen. De var barnløse og efter deres død i henholdsvis 1969 og 1997, blev alle de tre urner nedsat på Rinkenæs gamle kirkegård.

Gedenkschild

für den gefallenen Lehrer Herrm. Knutz, genagelt
zum Besten des Jugenddanks f. Kriegsbeschädigte
von der Volksschule zu Alnor (Schles. Holst.)

Årets gang 2006

Januar

Årsskiftet prægedes af en tæt tåge, der havde lagt sig over Gråsten og omegn. Den lagde en dæmper på såvel fyrværkeri som nytårsløjer med tilhørende hærværk.

Folkekirkens Nødhjælps genbrugsbutik kan se tilbage på et år med rekordstor omsætning. Når alle udgifter er trukket fra, var der et overskud på 190.000 kr. Blandt de projekter, der støttes, er først og fremmest et hjælpearbejde blandt aidsramte børn i Zambia.

Der er taget initiativ til at oprette et landsbyråd for Kværs, Tørsbøl og Snurom. Det skal varetage beboernes interesse og overvåge, at de opgaver, der måtte være i lokalsamfundet, bliver løst, når det bliver en del af Ny Sønderborg Kommune.

I anledning af tronfølgeren Prins Christians dåb har Gråsten byråd sendt Kronprinsparret et smukt udført lykønskningstelegram med beskrivelse af Gråstens gave – et legeanlæg med gynge og rutsjebane.

Februar

Så kom frosten og for første gang i flere år er isen på slotssøen bæredygtig og giver skøjteløberne en ekstra naturoplevelse.

Gråsten får nu sin "egen" 20 kr. mønt, idet slottets klokketårn er et af de motiver, der er med i Nationalbankens serie af "tårnmønter". Relieffet er fremstillet af billedhugger og grafiker Sys Hindsbo.

I vinterferien kunne hele familien nyde en tur i vinterskoven med kyndig oplysning om dyre- og plantelivet netop nu. Der blev også budt på bålmad og varm kakao.

Marts

"Mit navn det står med prikker" – Gråsten bibliotek har arrangeret en udstilling af gækkebreve og en konkurrence om de flotteste og sjoveste "breve". Danmark er faktisk det eneste land, hvor denne skik kendes.

En bidende kulde afholdt ikke en stor skare festligt udklædte deltagere fra at slå katten af tønden ved Ulsnæscenrets sædvanlige fastelavsarrangement.

Overlæge Kim Hørslev Petersen, der er en internationalt kendt forsker i rheumatologi vil blive tilknyttet Gråsten gigthospital som professor.

Kværs skal have ny præst – efter knap 7 års virke flytter sognepræst Lise Lotte Hornemann Kragh fra Kværs.

April

Gråsten kommune har afsat 400.000 kr. til en fortovsomlægning – et stort projekt, der omfatter mere end 2 km. Brandværnet i Gråsten har fået en ny brandbil. Den gamle er forældet, men den er dog ikke i værre stand, end at den kan overtages af brandværnet i Kværs, hvor der ikke gælder samme regel for forældelse.

A.P.Møller og hustru Chastine Møllers fond har skænket 50.000 kr. til Rinkenæs gamle kirke. Pengene skal bruges til at afdække de malerier, man ved gemmer sig bag den triste grå maling på pulpituret.

Rinkenæs brandværn er i vanskeligheder. Tilgangen af nye brandmænd er lav, og det er en sag, der har stor betydning, da gennemsnitsalderen på de fungerende brandmænd er ved at være for høj.

Så er det her! Et lille oplysende og gennemillustreret hefte, der fortæller om de mindesmærker og seværdigheder i Gråsten kommune.

Maj

I Kværs, Tørsbøl og Snurom har man holdt ”Store rengøringsdag”. Efter at have spist fælles morgenmad, begav en række flittige borgere sig ud for at råde bod på andres manglende hensyntagen til naturen – der blev brug for adskillige plastsække.

Flensborg Fjords kunst- og kulturförening har for anden gang arrangeret kunstudstilling i Rinkenæs gamle kirke.

Amtet har undersøgt Gråsten slotssø med et noget nedslående resultat. Der er for mange ”skidtfisk” (brasen og skaller) og for få ”rovfisk” (aborrer og gedder). Balancen mellem dem ujævn og det giver stor forurening.

I Kværs forener man sport og kunst, idet man samtidig med at holde sportsweekend har en kunstudstilling i Kværshallen.

Juni

I sin tid stod der en ”legeborg” på campingpladsen i Rinkenæs. Den er nu overdraget til Stjernevejens børnehave og takket være et hold pædagogstuderende, der har ”brugt” den som semesteropgave, fremtræder den nu flot istandsat og nymalet.

Gråsten boldklub har været vært ved et fodboldstævne – at det kan betale sig, viser tallene: 1100 drenge og piger i 112 hold fra 15 klubber spillede 286 kampe.

Maj-Britt Josephsen Knudsen er foreløbig konstitueret som sognepræst i Kværs og skal samtidig vikariere ved Gråsten slotskirke.

Beboerne på Dalsmark plejecenter kan for fremtiden glæde sig over en ny skulptur – en ”vandkunst” i haven. Den er sponsoreret af Broager-Gråsten LionsClub.

Juli

”Læs en bog og skriv en anmeldelse” ----- det er et sommerferietilbud til læselystne børn fra Gråsten bibliotek, der hver uge vil trække lod om en vinder.

DR1's meteorolog Jesper Theilgaard besøgte som led i udsendelsesrækken sommervej 2006 ringriderfesten i Gråsten, hvor han bl.a. stiftede bekendtskab med ringriderpølerne.

For 70 år siden tog Kong Frederik IX og Dronning Ingrid for første gang ophold på Gråsten slot. I den anledning udstiller arkivet en billedkavalkade over 70 års begivenheder i Gråsten.

August

Gigthospitalet har fejret 50 års fødselsdag og kunne glæde sig over, at Dronning Margrethe deltog i festlighederne. Ved indvielsen for 50 år siden, var det daværende kongepar til stede.

Adsbøl kristne friskole har fejret 25 års fødselsdag med forskellige arrangementer – selve festen blev på grund af pladmangel afholdt på Gråsten landbrugsskole.

I ca. 9 år har der været K.F.U.M.spejdere i Kværs, men i de senere år er medlemstallet faldet. Ledelsen har derfor overdraget gruppens udstyr og pengebeholdning til spejderne i Rinkenæs, der netop står for at skulle have en ny redskabshytte – og så flytter ”Kværs ulvene” til Rinkenæs.

Gråsten sejlklub har været vært for et stævne med deltagelse af 160 sejlere fra hele verden.

September

Det lille Teater har holdt åbent hus. Alle var velkomne til at se, hvordan det ser ud bag kulisserne, når der ikke spilles teater.

Byrådet i Gråsten har besluttet at nedlægge fjernvarmeforbrugerforeningen. Herefter vil fjernvarmeforbrugerne blive andelshavere idet nye Gråsten A.m.B.A. og dermed få indflydelse på både drift og økonomi.

Adsbøl Borgerforening har holdt sommer- og ringriderfest og fejrede dermed samtidig borgerforeningens 40 års jubilæum.

Tilmeldingsblanketterne blev revet væk, da Rinkenæs Borger- og Familieforening holdt orienterende møde om tilslutning til bredbånd.

Oktober

Gråsten bibliotek gav plads for et overvældende fremmøde, da de to antikvitetseksperter vurderede genstande af mange arter, som publikum havde medbragt.

I anledning af vedholdende - om end endnu uofficielle rygter om planlægning af nedlægning af 7. klasse ved Kværs skole, var der indkaldt til møde mellem borgerne og de ansvarlige politikere.

DanfossDrives A.S. planlægger et større byggeri. Den umiddelbare pladmangel har foreløbig fået fabrikken til at leje sig ind i det tidligere maskinværksted i Tørsbøl, hvor dele lageret foreløbig skal anbringes.

Gråsten RotaryClub har haft besøg af 5 indere.

November

For første gang har Gråsten skakklub været vært for konkurrencen om kredsmesterskabet i skoleskak.

Kværs forsamlingshus har efter flere års ventetid fået nyt tag – nu står en opfriskning af det indvendige for tur – netop nu er der hobby- og juleudstilling.

Torvet i Gråsten optræder nu i sin nye skikkelse. Til minde om at der engang var noget, der hed Gråsten kommune, er der på foranledning af Historisk Forening sat et minde i form af en granitsten – formet som en milesten med Gråstens byvåben.

Gråsten byråd har ”takket af” ved en reception i rådhusets forhal.

December

Traditionen tro kommer Rinkenæs spejderne igen i år med deres julemærker. I år er der to motiver: Rinkenæs gamle kirke og broen mellem Lærkelunden og ”æ nak”.

Vennekredsen omkring plejecenter Dalsmark viser ofte film og videooptagelser for beboerne. Nu bliver oplevelsen endnu større, for vennekredsen har med støtte fra Mads Clausens fond – en gave på 10.000 kr. – kunnet indkøbe en 42” fladskærm med tilslutning til teleslyngeanlægget.

En moderne julemand må naturligvis følge med tiden, han blev i år bragt til Ulsnæscentret pr. helikopter.

For sidste gang har Gråsten kommune præmieret et smukt renoveret hus. Valget faldt i år på "Villa Helene", Ahlefeldvej 15, som Anne Marie og Gunnar Brodersen har restaureret på smukkeste vis – et kæmpearbejde, da huset var stærkt forfaldent.

(Foto: S. Gülck)

Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn

Arbejdet i arkivet har i 2006 båret præg af, at edb-registreringen stadig ikke er optimal. Der har været problemer med konverteringen fra Arkibas 3 til Arkibas 4. Det skyldtes især, at der har været problemer i Sammenslutningen af Lokal Arkiver, der jo er leverandør af programmet. Dette problem kommer jeg ind på under beretningen om SLA. De øvrige opgaver er blevet løst, som vi plejer at gøre.

Vi har i 2006 modtaget 60 afleveringer af forskellig størrelse og indhold, heriblandt Pastor Lauridsens erindringer fra Kværs og Kirsten Olesens erindringer fra palæet. Der har i årets løb været ca. 100 besøgende i arkivet. Vi når desværre ikke altid, at få vore gæster til at skrive i gæstebogen. Omkring 30 har henvendt sig pr. brev, mail eller telefon.

Fotogruppen har afholdt 3 gademøder, og Alnor Borgerforening har været på aftenbesøg i arkivet.

Hjemmesiden, som Preben Knudsen er master på, har i årets løb været besøgt af 2273 personer, og alle sider er blevet set 96.000 gange ifølge Prebens oplysninger.

Fra 2007 har arkivet fået eget domæne, som det hedder i IT-sprog. Den nye adresse på hjemmesiden er www.graastenarkiv.dk.

2006 blev året, hvor Mindstensguiden endelig kom på gaden. Den er blevet godt modtaget, og der er solgt en hel del af den via Gråsten Boghandel, Turistkontoret og Biblioteket. Vi havde den med på sidste års generalforsamling.

I maj måned var det igen Historiens dag og emnet var børns leg gennem tiderne. Historisk Forening og arkivet havde planlagt en eftermiddag med forskellige tilbud, til interesserede, men desværre kom vor annonce, som vi tidsnok havde indleveret, ikke med i lokalpressen. Derfor kom der ikke så mange, men de der mødte op, hyggede sig med de tilbud vi havde i form af hesteskokastning,

erobring af land, nipsenåle, løbber, boldspil, forgiftet jord, stafet og stylter.

I forbindelse med dagens emne havde vi en lille udstilling med ældre legetøj i bibliotekets børneafdeling.

Året var jubilæumsår for kongefamiliens overtagelse af Gråsten slot som feriebolig. I den anledning havde arkivet lavet en billedkalkade fra 1936 og fremad oppe i biblioteksgangen. Vi syntes selv den var så vellykket, at vi spurgte Den Danske Bank, om vi måtte hænge den op i deres vinduer. Efterfølgende udlånte vi den til vore to plejecentre, så mange har haft mulighed for at se billederne.

Holger Schmidt fra Gråsten og Omegns Folkeblad var i september på besøg i arkivet, han var lidt ked af det med den manglende annonce omkring Historiens dag. Han skrev en pæn artikel om arkivet, og det skattekammer det er for folk, der interesserer sig for deres by og egns historie.

På hans opfordring, har vi efterfølgende bragt en del artikler om folk og huse i Gråsten.

Også biblioteket har bedt os om at skrive om noget fra arkivet en gang om måneden. Disse opgaver kræver en del ressourcer, så vi når desværre ikke altid at få skrevet noget til tiden.

I september måned deltog jeg i SLA generalforsamling i Vejle. Som jeg nævnte i starten, er der en del problemer i SLA, og det har der, så vidt jeg kan forstå, været i mange år. De store arkiver ønsker/forlanger, at alle arkiver skal være medlem af sammenslutningen, at arkiverne skal drives ens, og at der skal være uddannet og lønnet personale og faste åbningstider. Det kan betyde sammenlægning af de mindre arkiver til stads- eller byarkiver, og det mener flere, vil være "døden" for de små, ligesom det vil betyde færre eller slet ingen afleveringer. Derfor er de små arkiver imod, og flere af de store har nu løsrevet sig fra SLA og dannet en ny forening ODA. Da de store arkiver har været med til at udvikle arkibas-programmet, har dette selvfølgelig givet problemer, som bestyrelsen i SLA arbejder meget på at løse.

Fra det sønderjyske område er Randi Helming valgt ind i bestyrelsen. Der blev på generalforsamlingen bl.a. vedtaget nye kontingentsatser og nyt krav om uddannelse af arkivledere udpeget/ansat efter 1.1.2007.

Arkivet er også medlem af Lokal Arkivernes Sønderjyske Sammenslutning, og her kan vi selvfølgelig også mærke de problemer, der udspringer fra SLA. Det er LASS der i det sønderjyske kører kurserne omkring arkivering m.m. Da ikke alle vore arkiver er med i SLA, kan der blive tvivl om det kan fortsættes.

I Sønderborg Kommunes Lokalhistoriske Arkivsamvirke blev der i 2006 udpeget ny formand, nemlig Christian Frederiksen fra Broager.

Der har været en del spekulationer omkring fremtiden for arkiverne ved kommunesammenlægningen, derfor blev kulturudvalgsformanden, Stephan Kleinschmidt, opfordret til at tage med rundt til alle arkiver i Ny Sønderborg. Det indvilligede han i, og pinselørdag var formand Christian Frederiksen, næstformand Peter Petersen, Egen og Stephan Kleinschmidt så på tur rundt til 13 af arkiverne. Der blev ca. 20 min. hvert sted. Stephan syntes besøgene var meget berigende og gav ham indblik i det arbejde der udføres af de mange frivillige. Han mente som alle andre, at både det store arkiv i Sønderborg, men også det lille arkiv på Kegnæs, har deres berettigelse.

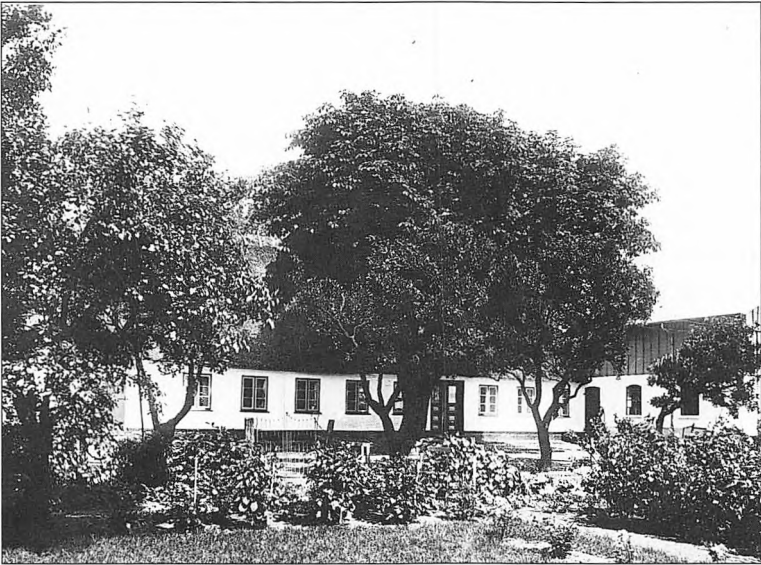
I Arkivsamvirket er der afholdt 6 møder i 2006. Der er søgt om tilskud til køb af arkibas-programmer til de arkiver, der ikke selv har økonomi til at anskaffe dem, og oprettelse af fælles hjemmeside for samvirkets arkiver.

Jeg vil slutte min beretning med at takke medarbejderne for den indsats de gør for at bevare nutiden for fremtiden. En særlig tak til Per Thomsen for hans arbejde med at oplære os i Arkibas og hans indsats ved problemløsningerne omkring programmet.

Arkivet har stadig de samme åbningstider mandag fra 14 til 16 og torsdag fra 16 til 18. Er der behov, kan der altid aftales en anden tid.

Else Egholm

Fra Landsarkivet har Graasten Lokalhistoriske Arkiv modtaget nogle billeder, der stammer fra en fotograf Sundbøl. Han har angiveligt været fotograf i en periode i Gråsten. Billederne skal være fra egnen. Er der nogen, der ved noget om fotograf Sundbøl og evt. kan identificere disse billeder??

Historisk Forening for Graasten By og Egn

Generalforsamlingen blev afholdt d.5.april 2006 på Fördeschule. Der var genvalg af Hans Paulsen, Anne Marie Nissen, Birgitte Hell og undertegnede.

Efter kaffen fortalte Gerhard Schmidt om det historiske forløb for det tyske mindretals skoler efter 1920, og skoleleder Claus Evermann fortalte om sin egen baggrund og om hverdagen på Fördeschule.

Kulturarvstyrelsen havde udpeget d.30.april til Historiens Dag. Emnet var "Børns leg i historien". I samarbejde med arkivet lavede vi en udstilling på biblioteket med gamle spil og legetøj. Fra kl.13 til 16 havde børn sammen med deres forældre eller bedsteforældre mulighed for at lege gamle lege, så som at erobre land, kaste hestesko, spille med nipsenåle og løbbeser. Der var desværre meget få besøgende.

Byvandringen d.30.maj var en vellykket aften med ca. 35 deltagere. Turen gik ad Ahlefeldtvej igennem Borggade, hvor der blev fortalt om husene og deres historie. Aftenen sluttede med kaffe og fremvisning af gamle billeder.

Den 8. Juli havde vi vores sommerudflugt: "for en fremmed barskt og fattigt". Det var en spændende tur nord og syd for grænsen. Vi kørte ad små veje, vi så St. Jynde vad vandmølle og Emil Noldes fødested. Derefter gjorde vi ophold i Møgeltønder og fik en rundvisning i kirken, hvor Hans Jürgen Gläser fortalte.

Næste stop var Højer mølle. Her fortalte Marie Jensen om møllens historie, dens renovering, der var i gang og om vadehavet. Her spiste vi bl.a. vore madpakker. Vi kørte over grænsen til Rickelsbüller Hof, hvor vi fik kaffe og lagkage. Det sidste stop på turen var Noldes museum og have. I bussen fortalte Hans Chr. Lassen meget interessant om stort og småt.

Arkivmedarbejdere og bestyrelsen havde en aftenur til det Tyske Museum i Sønderborg, hvor Ruth Clausen fortalte om museet og Gerhard Smidt supplerede. Det var en god aften.

I november var bestyrelsen og arkivmedarbejderne inviteret til fællesmøde for lokalhistoriske foreninger – i både Aabenraakredsen og Sønderborgkredsen. I Aabenraa blev det afholdt på Landsarkivet. Leo Winther Petersen fortalte og viste rundt og Erling Madsen fortalte om Historisk Samfund. I Sønderborg var vi på Sottrupskov kro. Her fulgte Kim Furdal op omkring arkiverne og amtskredsen fra sidste år. Aftenen sluttede med at formanden for Nydamlauget fortalte om Nydamhuset.

D.23. sep. var der æblesejlad på havnen. Vi havde en stand, hvor vi fortalte om foreningen og arkivet. Der var mange, der viste interesse.

Claus Ellehauge fortalte på sin muntre og sjove måde om sin bog ”Skibe fra Egersund og Gråsten” ved efterårsmødet d.29. nov. Bogen havde været undervejs et stykke tid og Claus Ellehauge har hentet oplysninger på arkivet. Egersund og Gråsten var i en årrække centrum for mange små skibe, der sejlede i danske farvande. Det var en interessant aften. Der var udlevering af et meget flot årsskrift. Tak til alle, der har medvirket til dette.

Villa ”Helene” blev som den sidste i Gråsten kommunes historie præmieret for sin restaurering. Vi har fra Historisk Forening haft en repræsentant i bedømmelseskomiteen.

I bestyrelsen har vi drøftet, om det kunne være en ide at få lavet et logo/brevhoved til foreningen, og at vi kunne sende en ansøgning til Gråsten byråd om lov til at bruge Gråsten kommunes byvåben som logo. Vi fik tilladelsen, og det er vi meget glade for.

Det næste projekt var, at Historisk Forening med en milesten gerne ville være med til at markere Gråsten kommune, da vi blev en del af ny Sønderborg. Der blev afholdt møder med teknisk forvaltning, sendt ansøgning til firmaer og banker om økonomisk støtte. Det gik meget hurtigt. Milestenen, der er lavet af svensk Kalmar gneis

granit, hvor byvåbnet er indhugget, blev afsløret d. 22. December 2006. Vi vil her rette en stor tak til Broager Sparekasse, Danske Bank, Sydbank, Danfoss, Vittfoss og Gråsten Salater, der har støttet projektet.

Poul Andersens bog blev anmeldt i Sønderjysk Månedsskrift, med den bemærkning, at det var en god ide at føre Gråstens historie videre fra 1945. For at gøre opmærksom på bogen har vi fået lavet en plakat, der er blevet afleveret i firmaer, banker og hængt op i butikker.

Egebladet og Samspil skal have tak for at de ville tage en omtale med i deres blad om vores forening, og når jeg nu ser tilbage på året 2006, vil jeg nok mene, at vi har formået at markere os. Det lykkedes, fordi alle i bestyrelsen der på en eller anden måde er med til at planlægge: byvandring, ture, skrive ansøgning, søge økonomi - har kontakter, ideer m.m. Jeg vil sige mange tak for et godt samarbejde.

Bodil Gregersen

Bestyrelsen pr.1.september 2007

Formand

Bodil Gregersen   Klokkevej 2, Rinkenæs   74 65 31 81

Næstformand

Hans J.Bollmann   Vestermark 4, Kværs   74 65 94 25

Kasserer

Anne Marie Nissen   Ahlmannsvej 19   74 65 19 01

Sekretær

Birgitte Hell   Ahlmannsvej 3   74 65 91 86

Arkivleder

Else Egholm   Toldbodgade 6   74 65 12 43

Øvrige

Mogens P.C.Jacobsen   Ahlefeldvej 16   74 65 00 42

Ruth Jensen   Kværsløkke 18, Kværs   74 65 94 82

Hans Chr.Lassen   Klokkevej 1, Rinkenæs   74 65 10 76

Hans Paulsen   Domhusparken 7 st.th.   74 65 10 70

Hanne Næsborg Andersen   Bøgelykke 5, Adsbøl   74 65 39 21

